

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА ЗА ИСТОРИЈУ

Дипломски рад

ГЕНОЦИД НАД СРБИМА У НЕЗАВИСНОЈ ДРЖАВИ ХРВАТСКОЈ

МЕНТОР:

Проф.др. Александар Касаш

КАНДИДАТ:

Марија Штрбац

Нови Сад, јули 2001.

САДРЖАЈ

САДРЖАЈ.....	3
УВОД.....	4
I - ОСТВАРЕЊЕ ДАВНО ЖЕЉЕНОГ СНА.....	14
1. УСПОСТАВЉАЊЕ УСТАШКЕ ВЛАСТИ.....	14
2. ДОНОШЕЊЕ РАСИСТИЧКИХ ЗАКОНА.....	20
3. ПРИСИЛНО ИСЕЉАВАЊЕ СРБА ИЗ НЕЗАВИСНЕ ДРЖАВЕ ХРВАТСКЕ.....	26
II - ФИЗИЧКИ ГЕНОЦИД ПРОТИВ СРБА, ЈЕВРЕЈА И ЦИГАНА.....	28
1. УСТАШКИ ЗЛОЧИН ГЕНОЦИДА НАД СРБИМА У ХРВАТСКОЈ.....	28
2. ОДНОС УСТАШКЕ ВЛАСТИ ПРЕМА СРБИМА У ХЕРЦЕГОВИНИ.....	34
3. УСТАШКИ ЗЛОЧИНИ У БОСНИ.....	39
4. СТРАДАЊЕ СРБА У СРЕМУ.....	43
5. ЈАСЕНОВАЦ И СИСТЕМ КОНЦЕНТРАЦИОНИХ ЛОГОРА У НДХ.....	49
III - ВЕРСКИ ГЕНОЦИД НАД СРБИМА У НЕЗАВИСНОЈ ДРЖАВИ ХРВАТСКОЈ.....	57
1. НАСИЛНО ПОКАТОЛИЧАВАЊЕ СРБА У НЕЗАВИСНОЈ ДРЖАВИ ХРВАТСКОЈ.....	57
2. ОДНОС УСТАШКЕ ВЛАСТИ ПРЕМА СРПСКОЈ ПРАВОСЛАВНОЈ ЦРКВИ.....	66
3. ОДГОВОРНОСТ ВАТИКАНА ЗА ГЕНОЦИД НАД СРБИМА У НДХ.....	75
ЗАКЉУЧАК.....	80
ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА.....	84

УВОД

Под геноцидом се подразумева појава да се одређена етничка група или народ уништава само зато што припада нацији или вери која се разликује од нације или вере убица.

Овај злочин није непознат историјском развоју људске заједнице. И пре другог светског рата, он се вековима спроводио над јеврејским народом. У Шпанији је, у 15. веку, почињен геноцид над Јеврејима и Арапима који нису хтели да пређу у римокатолицизам.

Од тада, па све до 20. века, многобројни су примери геноцида који се спровode у разним државама, двадесети век је типичан по политици геноцида широких размера које спровode, пре свих, нацисти.

У својим спољашњим стремљењима, фашизам је идентификовао цео свет са животним простором који припада искључиво једној одабраној раси (германској). Основни циљ нациста био је стварање Великог Немачког Царства, које би било засновано на владавини расно - супериорне немачке нације над другим народима. Да би се очувала "чиста крв" требало је уништити "ниже расе" за које су проглашени: Јевреји, Цигани, Срби и неки други словенски народи.

Усташки пројекат геноцида против Срба био је изграђен под директним утицајем фашистичке идеологије.

Ратни период 1941-1945.г. створио је услове да се реализује унапред испланиран пројекат геноцида против Срба у циљу стварања, по узору на нацисте, "чисте хрватске нације" и "чистог животног простора" за хрватски народ.

Уз помоћ Мусолинијеве Италије и Хитлерове Немачке створена је 1941. године, на територији Југославије, усташка Независна држава Хрватска, у којој ће се примењивати читав низ мера које су већ претходно донете у нацистичкој Немачкој и фашистичкој Италији. Организован је читав систем концентрационих логора који ће имати за циљ ликвидацију "нижих раса": Срба, Јевреја и Цигана.

Поред физичке ликвидације ових, Такозваних, "нижих раса" и грађана другог реда примењује се и депортовање, тј. присилно пресељавање Срба са својих огњишта из Хрватске у окупирану Србију у циљу измене етничке структуре тадашње НДХ.

Упоредо са физичким геноцидом, над истим народима спроводио се и духовни геноцид, који се огледао у присилном прекрштавању српскогстановништва у римокатоличку веру. Ово ће наићи на подршку врхова католичке цркве у Хрватској.

Идеолошка лозинка усташа није више била само "против Срба", већ и против "неверника православних", што је подсећало на

крсташке ратове средњег века, где су једнако биле помешане вера и политика. Последица је била незапамћен покољ људских душа који се дешавао "у име Христа".

Идеја усташтва о потреби ликвидације Срба и српства у Хрватској имају и домаће корене у идејама Анте Старчевића (1823-1896.), хрватског националног идеолога и оснивача Хрватске странке права и његових настављача.

Хрватска странка права (ХСП) настала је после Аустро-Угарске нагодбе (1866.) као плод изневерених хрватских очекивања око преуређења Монархије.

Старчевић се залагао да се, на основу повеља и историјских уговора, Хрватској врате права и облик који је стекла 1527. године на Цетинском сабору. Хрватска је тада постала слободна и независна држава у персоналној унији са Угарском. Те године на Цетинском сабору за краља је изабран Фердинанд II Хабсбуршки¹.

Хрвати су се, први пут појавили на историјској позорници око 797. године, када су се, захваљујући Карлу Великом, ослободили аварске превласти и одмах постали франачки поданици у надлежности фурланског маркгрофа који је био непосредни претпостављени хрватском кнезу.

Ахенским Миром из 812. године, далматинска Хрватска је припала римско-франачком царству, а Далмација византијском царству. Ускоро су Бугари заузели панонску Хрватску да би је Франци опет преотели и хрватске кнезове постављали као своје вазале. У време кнеза Здеслава долазе под византијску управу па је и "краљ" Томислав био, заправо, византијски царски проконзул. О наводном Томислављевом крунисању историјска наука апсолутно ништа не зна. Сам Фердо Шишић у обимној студији "Повијест Хрвата у вријеме народних владара", објављеној у Загребу 1925. године каже:

"Тко је Томислава крунио и гдје се тај чин збио, о томе не знамо из данас познатих нам историјских извора ништа".

Насилна смрт краља Звонимира 1089. године почетак је расула хрватске народне државе. Ускоро су Хрвати остали без своје државе. Хрватско племство признало је угарског краља Коломана 1102. године својим краљем. Хрватска је тако постала саставни део велике Арпадове државе. Хрвати тврде да су са Мађарима ушли у уговорни однос, али такав уговор није сачуван, а мађарски историчари тврде да је Хрватска оружјем освојена и покорена.

Хрватски правни историчар Марко Констречић каже поводом наводне хрватске државности:

---

¹ Мирјана Грос, Повјест

*"Ако се **Pakta Konventa** анализирају полазећи од стварних увјерења у којима су настала, долази се до закључка да је то феудални уговор између Коломана као сениора и представника дванаест хрватских племена који тим уговором постају његови вазали. Према томе, **Pakta Konventa** нису ни уговор о персоналној унији између Мађарске и Хрватске, ни међународни уговор о унији двају међународних правних субјеката, као што су тврдили хрватски грађански хисторичари, који су у тај документ неоправдано уносили елементе и појмове државног међународног права свога времена"*

Како је наводна хрватска државност у пракси изгледала објашњава Фердо Шишић:

"Краљеви овога доба одређивали су правац спољној Политици, именовали су банове, давали привилегије и донације, потврђивали су на хрватском и славонском сабору закључене законе, убирали су порезе и царине и заповедали су хрватском војском..."

После Мохачке битке Угарска је остала без владара, па су њена властела узела аустријског цара за мађарског краља. Тада су и Хрвати изабрали истог на поменутом Цетинском сабору.

Латинске речи "slavus" и "servus" значе - "роб" и "слуга". Старчевић је славосербе дефинисао као људе ропске нарави и ћуди, било ког да су ентитета. Шта Старчевић мисли о славосербима види се из речи, кад каже:

"Славосерби су смеће народа, врста људи који се продају сваком ко их и по шта хоће, и свакоме купцу даје Хрватску у намет; врста људи које ће свако купити за зделу кромпира; људи које имати свако би се стидио осим Аустрије и других рђавих влада".

Гневно писање Старчевића о Славосербима оставило је отворена врата да се његово учење касније изврне. Старчевић се читавог свог живота борио за слободу Хрватске и независност хрватског народа. Он је био изразит противник Аустрије. Старчевић жели да Хрватска и Хрвати буду слободни. Он каже:

"Макар Хрватска била само уру дугачка и уру широка, макар било

само пет Хрвата нека их и то пет буде слободно и сретно..."

Усташки идеолози прогласиће Анту Старчевића "оцем домовине" и својим филозофским претечом што ће бити по узору на национал-социјалисте који су злоупотребили дело Хегела и Ничеа. Међутим Старчевићево филозофско и политичко дело у суштини је било у супротности са филозофијом усташтва.

Поред Анте Старчевића, значајан представник ХСП био је и Еуген Кватерник (1825-1871). За разлику од Старчевића, Кватерник је признавао историјско постојање српског народа, али је желео да се спроведе хрватизација овог народа путем вере. У његовом дневнику записана је реченица:

"Натукнух му потребу патријархата хрватске православне цркве..."

Ово неки сматрају зачетком идеје о стварању Хрватске православне цркве у каснијој усташкој држави, која је имала да послужи као средство денационализације (хрватизације) Срба.

Кватерник је у свештенству видео значајан фактор у очувању хрватског имена и народа.

Проглашавајући Србе, Црногорце, Буњевце и Шокце за Хрвате, Старчевић је присвајао и право на њихове територије. ХСП се 1895. године поцепала. Десно ултра-шовинистичко крило одвојило се у тзв. Чисту странку права под вођством Старчевића и доктора Јосипа Франка (1884-1911). Франк није био настављач Старчевићеве идеологије. Он је напустио став да су становници Србије, Црне Горе и Босне и Херцеговине Хрвати. Чиста странка права повезала се са бечким круговима у Аустрији. Франк је отворено говорио да је извршилац планова Беча. У бечкој штампи 1904. године изјављује:

"Хрватска треба да буде мост преко кога ће Аустрија на Балкан".

Циљ ХСП био је стварање Велике Хрватске у оквиру граница Хабсбуршке монархије. Франк ће допустити продор клерикализма у странку, мада је Старчевић био против мешања клера у политику. Клерикалци су прећуткивали шта је о њима говорио и писао Старчевић, користећи се његовом мржњом на Славосербе. Шта је мислио о католичком свештенству у Хрватској, Старчевић је писао у делу "Пасмина Славосербска по Хрватској":

"...А у пуку западне цркве где штогод потиче добра и поштена, то пречесто долази отуда што не следи попа. Да овај пук не би био поживинчен он би уз ретке изнимке у попу сматрао најпервога свога непријатеља. Уистину народ хрватски има своју несрећу највећма попом приписати..."

Треба нагласити да је хрватску нацију кроз векове повезивала верност немачком цару и римском папи. У Хрватској, феудализам се задржао све до краја 19. века. Католички обичаји и сујеверја карактеристична за средњи век још дуго су се у Хрватској задржала. Највиши државни орган, Хрватски сабор, на коме је свештенство католичке вере било први и најважнији сталеш, донео је 1806. године законски чланак којим се наређује свом становништву Хрватске да има хватати вештице и пријављивати их надлежним властима.

Водећи феудалци у Хрватској махом су били странци. Маса сељаштва налазила се у тешком сужањству. Хрватски сабор 1825. године усваја забрану слободног сељења сељака са земље на којој су затечени као кметови. Свака национална свест била је угушена. Вендел о тешком положају сељаштва у Хрватској пише:

*"Сама обавеза данка и кулука повезивала је гомилу сељачког народа са прегршћу магната и барона, који су се једини осећали као **natio croatici** (хрватски Народ) и који би пре прогласили свога бојног коња него своје подложне сељаке за саставни део нације..."*

Сама хрватска нација, формирана од различитих католичких и покатоличених народа, у почетку није имала другог осећаја етно-културног јединства осим верског. Они су били идеално оруђе борбе Беча против других народа.

На основе хрватске националне културе, важну улогу имало је деловање језуитског реда још од почетка 17. века, када су језуити основали прву загребачку гимназију 1609.

Једна од основних карактеристика језуитског реда била је аскетизам и апсолутна послушност Папи. Распаљивање верско-националне мржње између Срба и Хрвата била је једна од основних потки језуитске пропаганде почетком 20. века, која је имала за циљ да онемогући уједињење јужнословенских народа изван оквира Аустро-Угарске монархије. После Француске буржоаске револуције, монархија је остала једини чврсти ослонац католичанства у Европи. Идеје о уједињењу јужнословенских народа сматране су опасним како за Монархију, тако и за католицизам. Католичка идеолошка пропаганда Србе је, временом, претворила у персонификацију зла и варварства, па је задатак сваког католика Хрвата према тој пропаганди постајао, да елиминише Србе из Хрватске "свете

католичке земље", која је још називана и "предзиђем хришћанства". Накупљена фанатична мржња према Србима избила је на површину после Сарајевског атентата. У ставовима пуним искључивости и мржње лежи основни узрок геноцида над Србима који ће се десити у 2. светском рату. Још је Анте Старчевић у књизи "Пасмина Славосербска по Херватској" писао да су Хрвати 1569. године Србе на ражњу пекли.

"Вешала за ову пасмину бијаху најстраховитија врста смрти. Било да то Хрвати нису знали, било да их је знао гнев преузети они нису кривце вешали: Сељани у Перушићу набише на ражањ, па их испекоше..."

Ово говори да је мржња према Србима можда стара и пола миленијума. Дуго негована, непрекидно понављана, довела је до експлозије сатанског лудила у 2. светском рату када су јој погодовали и други историјски фактори, пре свега појава нацизма и фашизма. Идеолошко-политички следбеници Анте Старчевића и Јосипа Франка под утицајем расизма покушаће остварити план о стварању верски чисте Хрватске државе на просторима где је вековима живео српски народ.

После слома Аустро-Угарске монархије и стварања заједничке државе Срба, Хрвата и Словенаца, франковци ће наставити да делују у новој држави, организовани као ХСП. Већ у почетку живота нове државе било је проблема између Срба и Хрвата. Основно размимоилажење настало је по питању уређења заједничке државе: хоће ли та држава бити јединствена или федеративна. Стјепан Радић, председник Хрватске сељачке странке, која је имала највећи утицај у хрватском народу, залагао се за федерализацију краљевине, са обезбеђеним положајем хрватске буржоазије у њој. ХСП је имала сасвим другачију концепцију о решењу хрватског питања. Она се залагала за стварање независне државе Хрватске. Сва власт и темељи те власти: војска, полиција, финансије, припали су краљу као суверену те државе. У новој држави није примењено право на самоопредељење народа које је било наглашено у Крфској декларацији. Такво уједињење, са наметнутим централизмом, био је чврст основ за незадовољство хрватског народа. То незадовољство је касније користио и усмеравао усташки покрет, који ће се јавити као наставак франковлука удруженог са клерикализмом.

Настанак усташког покрета веже се за 1929. годину. Анте Павелић је већ 1928. године у Загребу предузео организаторске мере, стварањем организације грађанске омладине "Хрватски домобран" широм Хрватске. Грађанској омладини се 1928. године прикључио и свеучилишни клуб "Еуген Кватерник", заједно представљају "језгро", недуго затим, основане усташке организације. Седмог јануара 1929. године Анте Павелић основао

је "ушашу" и написао први устав организације. У нову организацију аутоматски су кооптиране организације грађанске и свеучилишне омладине, које су постали први чланови ушашког покрета. Будући поглавник у овом оснивачком акту ушашког покрета следио је Адолфа Хитлера. У Немачкој је фашизам победио захваљујући, у првом реду, ратничким преображавањем омладине.

Од самог дана оснивања, ушашки покрет је прихватио идеологију фашизма. Илегална терористичка организација "Хрватски домобран" истакла је да је њен задатак да ради свим средствима на успостављању самосталне Хрватске државе. Да би остварио циљ, Павелићу су били потребни савезници, које ће наћи у првом реду у Италији, Мађарској и Бугарској, земљама које су имале територијалне претензије према Југославији. Тешке последице за хрватско-српске односе и развој прилика у држави имао је Скупштински атентат 20. јуна 1928. године. У Хрватској је избила бура незадовољства, а франковци су се нарочито истакли у нападима на режим. Догађај у Скупштини запечатио је судбину парламентаризма. Краљ Александар је 6. јануара 1929. године укинуо Устав, распустио Скупштину и забранио рад политичких странака. Анте Павелић, са великим бројем франковаца, услед новонастале ситуације у земљи, емигрира у Аустрију, а одатле у Италију.

У Италији је Павелићу омогућено да и формално формира ушашку организацију која је требало да послужи Мусолинију као инструмент притиска на Југославију. Поуздане вести о њеном формалном конституисању имамо за 1932. годину под називом "ушашка хрватска револуционарна организација" (УХРО). Године 1933. Дошло је до формалног прерастања ушашке организације у ушашки покрет. Антисрпски и антијугословенски афект више него чување хрватског интереса постали су руководећи мотив ушашког национализма који је произашао из ХСП, а у иностранству се почео оријентисати према узору "Црне руке" и македонствујућих и албанских завереничких група.

Први организациони програмски документ ушашког покрета био је Устав УХРО, објављен средином 1932. године. Као главни задатак УХРО, у Уставу је истакнуто ослобођење Хрватске и стварање самосталне државе на "народном и повијесном простору". Ушашка организација је појмове о народном и животном простору преузела из фашистичке идеологије. У Уставу УХРО се каже:

"Хрватски ослободилачки покрет има задаћу да свим, па и оружаним устанком ослободи испод туђег јарма Хрватску, да она Постане потпуно самостална и независна држава на целом свом народном и повијесном простору".

У тачки број 2. Устава најављује се терор над потенцијалним

непријатељима хрватске независности:

"Када тај циљ буде постигнут, усташки ће покрет бранити свим средствима државну самосталност Хрватске и народну осујбеност хрватског Народа, те се борити да у Хрватској увијек буде владао само хрватски народ, те да он буде потпуним господарем свих стварних и духовних добара у својој земљи".

Национал-социјализам као политика у целини је заснован на начелима деструкције и терора. Устав УХРО је одредио и устројство усташког покрета.

Поглавник је врховни вођа и заповедник УХРО. Принцип вође усташе су такође преузеле од национал-социјалиста и фашиста. Читав усташки покрет, а касније и држава, оствариваће се на строгом начелу вођства.

Предстојник има свој уред – Заповедништво предстојника, унутар кога делује повјереништво за одгој и промицбу, уз низ разних одјела.

Усташки покрет је настојао да се идентификује са хрватским народом и зато уздиже сељаштво. У "Начелима покрета тврди се да је сељаштво извор сваког живота, први носилац сваке државне власти у хрватској држави. Истицање сељаштва било је по узору на Трећи Рајх, где је често истицано даје "спашавање сељачког сталеза – спашавање немачке нације".

Расизам има такође значајно место у политичком програму усташког покрета. Тачке 10. и 11. Начела гласе:

"Хрватски народ има свој суверенитет по коме он једини има владати у својој држави и управљати свим пословима. У самосталној независној Хрватској не смије одлучивати нитко тко није по кољенима и по својој крви члан хрватског народа".

У пропагандној кампањи фашизма као и усташтва, који је верна копија истог, масама се стално морало указивати на једног непријатеља.

Програмске концепције усташког покрета Павелић је разрађивао у читавом низу списа. У елаборату под називом "Хрватско питање", објављеном 1936. године, намењеном немачкој јавности, Павелић повезује решење хрватског питања са немачком ревизионистичком политиком. Опонашајући Хитлера, Поглавник је истицао припадност Хрвата вишој раси. Павелић у том елаборату пише и следеће:

"У широким слојевима хрватског народа никада није постојала нека опћа словенска свијест, коју би могли озбиљно супротставити хрватској народној свијести. Ови слојеви не осећају се никада као припадници Словенства, те су отклонили по своме осећају, као нешто туђе и опасно, словенску и југословенску промицбу, коју су у задњем столећу вршили Праг, Москва и Београд. Ова необорива чињеница пружа нам даљни доказ, да Хрвати уопће и нијесу словенскога, него готскога подријетла"

Од завођења јануарске диктатуре 1929. године, па све до 1941. године у делатности усташа могу се разликовати две фазе. Прва фаза обухвата период од Павелићевог одласка у емиграцију до атентата на краља Александра (1929-1934). Друга етапа усташке делатности обухвата период од убиства краља Александра па до напада Немачке на Југославију (1934-1941).

До 1937. године главнина усташких снага била је смештена у иностранство, а центар организације био је у Италији. Усташке снаге у Италији биле су окупљене у војним логорима који су основани уз помоћ италијанске владе. У Мађарској, усташе су такође уживале гостопримство. Густав Перчец тамо је формирао усташки логор на закупљеном имању Јанка Пусту. На територији Аустрије и Немачке, усташе нису биле организоване у војне логоре. У Берлину, усташе су развиле јаку пропагандну делатност, којом је руководио Бранимир Јелић, а усташким центром у Бечу руководио је Иван Перчевић. У Јужној Америци деловала је проушашка организација "Хрватски домобрани", коју је 1931. године основао Бранимир Јелић. Циљ усташке пропагандне делатности био је да се скрене пажња светске јавности на постојање хрватског питања, а при том да се усташе прикажу јединим легитимним представницима хрватског народа. Тежиште усташке активности било је на терористичким акцијама, међу којима се издваја акција у Лици, тзв. Велебитски устанак 07. септембра 1932. године и убиство краља Александра Карађорђевића 09. октобра 1934. године у Марсеју.

Под притиском европске јавности, Павелић и Еуген Кватерник били су после Марсејског атентата ухапшени и затворени у Торински затвор. Све усташе из Италије пребачене су на острво Липари, где су били разоружани.

Иако је усташки покрет у Југославији био забрањен, постојале су његове организације које су радиле. Хрватски профашистички елементи јуна 1935. године у Загребу су основали "Легију рада" са циљем да, по узору на сличне фашистичке организације у Италији и Немачкој, окупи великохрватске елементе, како би развили организовану акцију против Југославије.

У Загребу су студенти франковци имали друштво "Аугуст Шеноа", а клерикалци друштво "Домогој". Из редова студената

Франковаца настао је касније "ушашки свеучилишни стожер". Главни спроводник ушашке пропаганде у Југославији пре рата био је део римокатоличког свештенства, на првом месту фрањеваца. У клерикалној штампи из тог времена постоји обиље доказа о идентификацији ушаштва са римокатолицизмом.

Правац југословенске спољашње политике, после смрти краља Александра, одређивао је Павле Карађорђевић уз помоћ Милана Стојадиновића, који 1935. постаје председник владе. Нову спољнополитичку оријентацију карактерисало је зближавање Краљевине Југославије са Немачком и побољшање односа са Италијом. Резултат овакве политике било је потписивање политичког и трговачког уговора са Италијом 25. марта 1937. године у Београду. Делу ушаша дозвољен је повратак у земљу. Међу ушашама - повратницима били су Миле Будак, Младен Лорковић, Јуре Францетић и други, укупно око 260 емиграната.

Под притиском рата и због убеђења да од западних сила не може добити никакву помоћ, 20. марта 1941. године Крунски савет донео је одлуку да Краљевина Југославија приступи Тројном пакту. Званично приступање Тројном пакту било је 25. марта 1941. године. Незадовољна вођењем овакве политике, група од 29 официра на челу са генералом душаном Симовићем, помогнута од британске тајне службе, извршила је војни пуч 27. марта 1941. године. Влада Цветковић - Мачек била је оборена, а образована је нова влада на челу са Душаном Симовићем.

У Београду, 27. марта 1941. године, избиле су демонстрације народа, као спонтани излив протеста због приступања Југославије Тројном пакту.

То је био одлучујући догађаји који директно утицало на доношење Хитлерове одлуке за напад на Југославију.

I - ОСТВАРЕЊЕ ДАВНО ЖЕЉЕНОГ СНА

1. УСПОСТАВЉАЊЕ УСТАШКЕ ВЛАСТИ

Бомбардовање Београда 6.априла 1941. године био је одговор на демонстрације у Југославији од 27.марта 1941. године и извршени војни пуч. По Хитлеровој директиви од 27.марта 1941. године Врховној команди Вермахта за напад на Југославију се каже:

"Војни пуч у Југославији изменио је политичку ситуацију на Балкану. Југославију треба сматрати непријатељем и у случају да испрва да изјаву лојалности, па је стога треба раскомадати што је пре могуће".

Агресија фашистичких сила на Југославију отпочела је са циљем њеног разбијања и као државе и војно. Напад је отпочео продором Немачке 12. армије из Бугарске и Румуније и 2. немачке армије из Аустрије и Мађарске. Делови 14. оклопне дивизије, 46. моторизованог корпуса и 2. немачке армије улазе 10. априла 1941. године у Загреб. Независна држава Хрватска (НДХ) проглашена је истога дана, пре него што је била потписана капитулација Југословенске војске. Проглашење НДХ извршио је Славко Кватерник, бивши пуковник аустро-угарске војске у име Павелића, који се у том моменту налазио у Италији и није имао никакав утицај на догађаје у Загребу.

Хитлер у почетку није рачунао на Павелића као шефа нове државе, сумњајући да је више наклоњен Мусолинију и да нема довољну подршку у хрватском народу. Немци су зато понудили Влатку Мачеку, вођи Хрватске сељачке странке (ХСС) да преузме власт у НДХ. Мачек је немачку понуду одбио, што је Хитлера усмерило на сарадњу са Павелићем. Међутим, Влатко Мачек је допринео конституисању квислиншке НДХ једним прогласом који је упутио преко радио-станице, у коме је позвао све своје присталице да се покоравају новим властима и уједно обавезао све котарске предстојнике и чиновнике да искрено сарађују са органима власти НДХ. Између осталог у том прогласу он каже:

"Хрватски народе!

Пуковник Славко Кватерник, вођа националиста у земљи, прогласио је слободну и самосталну независну Хрватску државу на цијелом територију хрватског народа, те је данашњим даном преузео власт у своје руке. Позивам све Хрвате да се новој власти покоре. Све чланове Хрватске сељачке странке молим да остану мирни, а котарске поглаваре да остану на својим мјестима и да сарађују с новим властима..."

Тако је Мачек, иако још у функцији потпредседника Југословенске владе, дао благослов новонасталој хрватској државној творевини. Постоји мишљење даје давањем овог прогласа Мачек желео да избегне диференцијацију у ХСС да би се странка на тај начин одржала као целина.

Усташе су успоставиле власт у НДХ, преузевши апарат Бановине Хрватске и остали државни и полицијско-жандармеријски апарат Краљевине Југославије, уз активну помоћ Мачекове сељачке странке и Грађанске заштите, која им се са својим организованим и наоружаним формацијама ставила на расположење на основу Мачековог позива, али и у склопу са проусташким ставом својих вођа (Ђуке Кемфеља, Звонка Ковачевића и других). Поједини одреди заштите упућени су у Босну ради успостављања усташке власти у њој.

Војска Краљевине Југославије капитулирала је 17. априла 1941., после дванаест дана ратовања. Окупацијом Југославије од стране Немачке, Италије, Мађарске и Бугарске, настали су нови односи у свим сферама друштвеног, политичког и културног живота. У реализацији својих планова и намера, окупаторски органи су полазили од става да је Југославија за сва времена избрисана са историјске и политичке карте Европе.

Новоформирану НДХ 15. априла 1941. године признали су они који су је и створили: Немачка и Италија, а потом и Мађарска, Словачка, Бугарска, Румунија, Јапан, Шпанија, Национална Кина, Финска, Данска и Манџурија. Све ове земље биле су зависне од сила Осовине.

Иако је НДХ била призната од стране одређеног броја држава, она није имала правне државности пошто је проглашена на територији која се, захваљујући немачкој војној помоћи, отцепила од Краљевине Југославије. Према Хашкој конференцији и правилима сувоземног рата, забрањује се у ратним приликама једнострано мењање државно-правног система и националне структуре окупираних територије од стране окупатора. У међународном државном праву окупација се третира само као привремено запоседање туђе територије.

Великохрватски усташки елементи истицали су тих дана захтев за успостављањем старе Хрватске државе из времена краља Томислава и Петра IV Крешимира. Усташка "промицба" указивала је на потребу окупљања свих хрватских земаља, дакле не само троједну краљевину Хрватску, Славонију и далмацију, него и на Босну и Херцеговину и, надам се, Срем и Међумурје.

Усташки идеолози имали су претензије и на територије које нису биле хрватске, у чему се опет види утицај фашизма који у својим стремљењима идентификује свет са животним простором који припада искључиво једној нацији или одабраној раси, којој се обично додељује судбина "изабраног народа".

И Старчевић и Кватерник су Босну сматрали за хрватску територију, међутим, још од доласка Хрвата и Срба на Балкан, за време цара Ираклија, зна се да је граница међу њима била река Цетина и Врбас. Ту чињеницу нису ни озбиљнији хрватски историчари негирали. Стјепан Радић, председник Хрватске сељачке странке, цитира шта му је рекао хрватски историчар Франо Рачки по питању хрватских претензија на Босну и Херцеговину:

"Нека господа траже од мене све, али нека не траже да под старост рушим свој историјски ауторитет или да газим своје повијесничко уверење. По повијести, цијела данашња Босна, колико ја знам, а ја не знам ко зна више од мене, никада није била наша. Како можемо тражити Госпoде, да се читав земље припоје Хрватској, земље које су веће од саме Банске Хрватске..."

Одлучујући фактор при одређивању граница НДХ, међутим, биле су Немачка и Италија. Потписивањем такозваних "римских" уговора између Павелића и Мусолинија у Риму, 18. маја 1941. године, било је решено питање граница између Краљевине Италије и НДХ. По овом уговору, читаву далмацију и остатак Јадранске обале од Ријеке до Котора, анектираће Италија. НДХ је добила излаз на море у подвелебитском делу хрватског приморја, на простору од Омиша до Дубровника са острвима Брач, Хвар и Паг. Павелић је у Риму понудио Звонимирову круну Савојској династији, упркос претходно донете законске одредбе од 15. маја 1941. године, по којој круна краља Звонимира представља суверенитет НДХ. Италијански краљ Виктор Емануел III примио је ову Павелићеву понуду.

Граница према окупираној Србији одређена је законском одредбом од 7. јуна 1941. године. Према тој одредби, граница између Србије и НДХ иде од утоке реке Саве у Дунав узводним током Саве, до ушћа Дрине у Саву; од ушћа реке Дрине, узводно том реком и то њеним најисточнијим рукавцима, тако да сва острва Дрине припадну НДХ; па до утока потока Бруснице у Дрину, источно од села Землице; од утока Бруснице у Дрину тече граница копном источно од Дрине, тачно старом границом између Босне и Србије, каква је постојала 1918. године.

Октобра 1941. године Независној држави Хрватској припао је Земун са источним Сремом. Павелић је пружао своје аспирације и на Санџак, јер је тамошње Муслимане сматрао Хрватима, али Санџак су окупирале италијанске трупе.

Пошто су границе НДХ биле одређене, НДХ је и формално 15. јуна 1941. године приступила Тројном пакту.

Према Федру Чулиновићу, површина НДХ износила је 247.542 квадратних километара и имала је око 6.300.000 становника, од тога: 3.300.000 Хрвата, 1.925.000 Срба, 700.000 Муслимана,

150.000 Немаца, 40.000 Јевреја, 75.000 Мађара и око 150.000 Словенаца, Чеха, Словака, Украјинаца и других.

По узору на некадашње уређење Хрватске у оквиру Хабсбуршке монархије, целокупна територија НДХ подељена је на 22 Велике жупе, на челу са великим жупанима. Велики жупани су, као повереници владе, репрезентовали врховну државну власт у својим жупама. Њих поставља и смењује Поглавник. О томе је издата посебна одредба 10. јуна 1941. године по којој су формиране следеће Велике жупе: Барања, Билогора, Брибир-Сидрага, Дубрава, Плива-Рама, Хум, Крбава-Псат, Лашва-Глаж, Лика-Гацка, Ливац-Запоња, Модруш, Покупје, Посавје, Пригорје, Сана-Лука, Усори-Сори, Винодол-Подгорје, Врх-Босна, Вука и Загорје.

Анте Павелић, вођа усташа, стигао је у Загреб 15. маја 1941. године са усташком емиграцијом и преузео целокупну власт. Шеф немачке обавештајне службе, доктор Вилхелм Хетл, писао је о томе:

"Ових, укупно 360 емиграната, заузеше сва важнија места ~ новој држави..."

Усташки покрет нашао је многе нове присталице у земљи јер пријем усташа није био ограничен никаквим етничким оградама. Капетан Хефнер у свом извештају генералу Глезу пише о моралном квалитету усташке војске:

"Свака пропалица, али и такође и свака индивидуа која је криминално евидентирана, може у овој држави да постане усташа и као такав би имао оружја колико му драго".

Анте Павелић је 16. априла 1941. године издао одредбу о именовању прве Хрватске државне Владе. У првој влади НДХ, Павелић је имао функцију председника владе и министра вањских послова. За потпредседника владе именовао је др Османа Куленовића из Бихаћа, као представника Муслимана; за заменика поглавника и заповедника војске и министра Хрватског домобранства, именован је Славко Кватерник; министар правосуђа био је доктор Мирко Пук; министар унутрашњих послова доктор Андрија Артуковић; министар здравља Иван Петрић; министар народног господарства Ловро Сушић; министар богоштовља и наставе доктор Миле Будак; министар шума и руда Ивица Фрковић; министар удружбе Јозо Думанцић; министар законодавног повјеренства Милован Жанић.

Павелић и сви министри положили су заклетву и обавезали се да ће се у свом раду држати усташких начела, министри су потом положили заклетву Павелићу.

У организационом погледу, усташка власт је била успостављена на принципима строге парламентарне хијерахије са поглавником на челу, којем су, као и Хитлеру и Мусолинију, пропагандном кампањом приписивана богопосланска својства. Поглавник се налази на челу Главног усташког стана, највише установе покрета, коју сачињавају доглавници и главни побочници. Доглавника има дванаест, а поглавних побочника седам (ти бројеви имају своје историјско значење; дванаест доглавника је успомена на дванаест хрватских племена које је довело, по предању, петоро браће и две сестре и стога има седам поглавних побочника).

Исто онако како је Хитлер путем кукастог крста објашњавао смисао национал-социјализма и усташка пропаганда смисао усташтва тумачила је узимањем симбола митолошког садржаја.

При успостављању усташке власти важна одредба била је "одредба о саставу и деловању усташког покрета", издата јуна 1941. Сва делатност усташког покрета према овој одредби била је подељена на три гране:

1. Политичко организациона грана;
2. Усташка војница (створена по узору на национал-социјалистичке и фашистичке јединице);
3. Усташка надзорна служба - УНС

Павелић је УНС основао по моделу Гестапоа и фашистичке Овре. Њен задатак је био да спречи сваку делатност која би угрожавала слободу НДХ и усташки поредак. УНС је имала апсолутну контролу над целокупним становништвом. Била је начињена од тринаест разних облика полиције: усташка полиција, тајна служба, одбрамбена полиција, полиција сигурности, највиши уред за јавни реди сигурност, оружана полиција, жандармерија, војна полиција, одбрамбене јединице, служба за сигурност поглавника, телесна лична заштита, резервна жандармерија, полицијска гарда и индустријска полиција.

УНС је била подељена на четири уреда:

1. Усташко редарство (које је водило политичке предмете);
2. Усташка обавештајна служба;
3. Усташка одбрана (организовала је концетрационе логоре);
4. Усташки особени уред;

касније је основан и пети уред – Усташка сигурносна служба.

Током маја 1941. године дошло је до организовања нижих институција усташког покрета. То су били: ројеви (усташке јединице по селима), табори (усташке јединице на подручју општина), логори (скуп свих табора на подручју котара) и стожери (скуп свих логора на подручју једне жупе). Циљ овакве организације био је да се читава територија НДХ покрије мрежом усташких јединица и да се на тај начин учврсти усташка власт.

Усташки покрет био је сведен у границе уске војно-политичке организације која се одржавала захваљујући концентрацији бруталне власти и моћи добијене, пре свега, од Немачке и Италије. Према подацима које наводи Фикрета Јелић Бутић, непосредно пред рат било је око 2.000 заклетих усташа. Зато је усташко вођство у проширивању политичке основе свога режима и у омасовљавању усташког покрета видело један од приоритетних задатака, да би се створио простор за несметано ширење утицаја усташког покрета, јуна 1941. године забрањено је деловање свих политичких странака у НДХ. На чланство забрањених странака вршен је истовремено притисак да приступе усташком покрету. Треба рећи да су сви облици фашизма уперени против слободе. НДХ се изграђивала по узору на већ постојеће фашистичке системе оних сила које су НДХ окупацијом Југославије и утемељиле. Одредбом "о ускладби усташке организације са државним властима" од 29. априла 1941. године, усташама се поверава организација целокупне државне власти.

Савремени немачки историчар Ернест Нолте, који се бавио проучавањем фашистичких покрета у Европи каже за Хрватску:

"Сва места заузели су били усташе; постојао је примат партије над сваким другим властима и органима, тако да је нова држава већ у првим месецима свога постојања достигла државно-партијски тоталитет који се у Италији, па чак и у Немачкој, тек после доста година развио. Фашистичкија је била Хрватска него Италија или чак Немачка."

Иако је НДХ била у утицајнијој сфери фашистичке Италије, она је по свом уређењу била много ближа националистичкој Немачкој.

За учвршћивање своје власти, усташе ће искористити и ауторитет хрватске католичке цркве. Подршка највиших представника католичке цркве у Хрватској, као и учествовање једног дела свештенства у усташкој власти, давала је тој власти изглед легитимитета у очима јавности.

2. ДОНОШЕЊЕ РАСИСТИЧКИХ ЗАКОНА

Окупацијом Југославије настали су нови односи у свим сферама друштвеног, политичког и културног живота земље. До најкоренитијих промена дошло је у положају појединих народа бивше Југославије. Срби, као већински народ, постали су после окупације земље, без обзира о ком се окупатору радило, угњетена и драстично прогоњена нација. У још тежи положај од Срба, у положај ван закона и било какве правне и хуманистичке заштите, стављени су Јевреји и Цигани.

Усташки покрет, чија је окосница државног програма по узору на фашисте била "Један народ, једна земља, један вођа", предвиђао је, пре свега, истребљење Срба, Јевреја и Цигана на територији НДХ, у циљу стварања "чистог хрватског простора" ради егзистенције "чисте хрватске нације". Развијено је било уверење да је наступио повољан историјски тренутак да се, уз ослонац на фашистичке силе, коначно реши српско питање у Хрватској. Усташка држава је у ту сврху јавно формулисала циљ: да један део Срба побије, један део преведе у римокатоличку веру, а трећи протера с друге стране Дрине, у Србију. Овај циљ више пута јавно је истицан од чланова усташке владе. У Новој Градишки, јуна 1941. године, доктор Милован Жанић, министар правде, изјављује:

"Ова наша држава, наша земља је само за Хрвате и ни за кога другог. Нема путева и начина које ми Хрвати нећемо употребити да начинимо нашу земљу заиста нашом и да је очистимо од православних Срба. Сви они који су дошли у нашу земљу паре 300 година морају да нестану. Ми не кријемо наше намере. Ово је политика наше државе и док се она спроведе, ми нећемо радити ништа друго већ да се држимо усташких принципа".

За постигнуће овог политичког циља редовна административна средства била су неефикасна. Хрватска државна власт је одмах, у првим месецима свога постојања, приступила примени серије најоштријих принудних мера. Донет је низ законских одредби и наредби које ће Србе материјално и политички - правно обесправити и ставити изван закона. На тај начин усташки пројекат геноцида против Срба добио је легализацију пред очима јавности. Првога дана по проглашењу НДХ, 10. априла 1941. године, донета је наредба по којој се забрањује православцима ступање на универзитет, сем ако су се одрекли православне вере пре 10. априла 1941. године.

Редарствено равнатељство издало је одредбу о ограничењу кретања Срба и Жидова настањених у граду Загребу. Кретање им је било дозвољено од шест сати пре подне, па до десет увече.

Најава терора и злочина био је текст "Законске одредбе за

одбрану народа и државе" донете 17. априла 1941. године. Он је представљао темељ геноцидног нормирања у усташкој држави. У одредби је предвиђена смртна казна за злочин велеиздаје, али шта појам обухвата није објашњено, па је остављено преким судовима да их тумаче по свом нахођењу. Текст ове одредбе гласи:

"Тко на било који начин повриједи, или је повриједио част и животне интересе хрватског народа или на било који начин угрози опстанак Независне државе Хрватске или државне власти, па макар дјело остало само у покушају, чини се кривцем злочинства велеиздаје. Кривца стићи ће казна смртна, а за судоваче по овој одредби постављају се, по потреби, изванредни народни судови, од три особе, који ће судити по хитном поступку..."

После законске одредбе о успостављању преких судова од 17. маја 1941. године уследиле су законске одредбе о покретном преком суду од 24. јуна 1941. године и 18. јула 1941. године, који су имали овлашћење да суде на лицу места. Како су ти судови радили описује Авро Манхатан:

"Павелић је основао ванредне судове који су се звали Пријеки суд, Покретни пријеки суд, Изванредни народни суд и Велики изванредни народни суд. Ови судови, којих је било 34 на броју, доносили су пресуде, а да се није давала могућност за одбрану. Све заклете усташе судили су без испитивања оптужбе, на бази колективне одговорности. Судови су могли да доносе само смртну казну, против које се нико није могао жалити..."

Треба рећи да се преки судови доносе и да њихова надлежност траје само у изузетним приликама, међутим у НДХ ти судови су деловали за све време постојања те државе. Преки судови су све време били изнад редовних судова у НДХ.

Уследила је затим "Законска одредба о некретнинама" такозваних добровољаца, донета 18. априла 1941. године. Према овој одредби, земљиште додељено добровољцима из првог светског рата, проглашено је "хрватском народном својином" и одузима се од њих без права на било какву одштету.

Иза ове законске одредбе уследила је 25. априла 1941. године "Законска одредба о забрани употребљавања ћирилице", са потписом Поглавника. Уз "Одредбу" о ћирилици, следила је нова "Проведбена наредба" Министарства унутрашњих послова, која је забранила сваку употребу ћирилице на целом подручју НДХ, како у јавном, тако и у приватном животу. Сви јавни натписи писани ћирилицом имали су се уклонити у току три дана. Ко се огрешио о ту наредбу требао је бити кажњен новчано са 10.000 динара или

затвором до месец дана.

Уследиле су, затим, : наредба која је укинула "све српске конфесионалне и пучке школе и забавишта" на целом подручју НДХ и наредба о промени имена места, која својим речима подсећају на српски народ, српску веру или историју:

- Сремска Митровица је постала Хрватска Митровица;
- Сремски Карловци постали су Хрватски Карловци;
- уместо Карађорђево и Обилићево, дошао је назив Томисловац и Звонимировац;
- назив Његошевац измењен је у Антуновац [40].

Истог дана кад и одредба о забрани ћирилице, издата је наредба по којој су сви православни становници – Срби, обавезни да носе око руке плаву траку са словом "П" ознаком за православне или црвену траку са натписом "SEERBE" – Србин. Овај знак "П" (православац) требало је да буде средњевековни гетовски знак за проказаних 1.885.943 Срба, који су морали да приђу или "вјери дједова" или да се уклоне из НДХ и то емиграцијом у Србију или одашиљањем "Богу на истину".

Јеврејима и православном становништву било је забрањено да се служе тротоаром. У свим канцеларијама, радњама, ресторанима и трамвајима висили су натписи: "Забрањен приступ Србима, Јеврејима и псима".

Усташка држава разликовала је у свом праву "државне припаднике" од држављана НДХ. Први нису имали готово никаква права, док су други имали сва права. Према "Законској одредби о држављанству" донетој 30. априла 1941. године, Срби су могли бити само "државни припадници". По угледу на нацистичко законодавство, донете су: "Законска одредба о расној припадности" од 30. априла 1941. године и "Законска одредба о заштити аријске крви и части хрватског народа".

Законска одредба "о расној припадности" била је темељ расног нормирања у НДХ. Ко је аријског порекла одређено је у тачки број 1. исте одредбе, у којој се каже:

"Аријског аоријекла је особа која потјече од предака који су припадници еуропске расне заједнице или који потјечу од потомака те заједнице изван Еуропе..."

Једно од стручних тумачења појма расе од стране усташких

идеолога гласи:

"Раса је скуп људи који се подударају у битним наследним својствима. Духовна бит народа је углавном функција његове расне грађе. На изграђивању самониклих културних добара могу успешно сарађивати само припадници исте расе, тј. расне заједнице који сачињавају Народ. Само они могу бити пуноправни држављани народне државе, а не оне особе, скупине и народи који су по раси туђе народности... Народи који желе очувати свој народни индивидуалитет не могу дати особама, туђим по раси, иста она права које дају особама које су једнаке поријеклом и расном структуром. Аријском народу може се асимилирати само припадник другог аријског Народа. Воља за самоодржањем налаже свакој држави да рашчисти и тачно одреди односе са туђим расним заједницама".

На основу тих одредби омогућено је вршење злочина према Јеврејима и Србима и то тако да све што се врши не представља акт појединца, него одређен систем, чије је извршење дириговано од горе.

Србима и Јеврејима забрањено је суделовање у раду установа културног и друштвеног живота. Законском одредбом "о заштити народне и аријске културе хрватског народа" која је издата 4. јуна 1941. године Срби и Јевреји отпуштани су из службе без обзира на евентуално стечена права на пензију. То је омогућено доношењем закона по којем се чиновници могу отпустити без обзира на све дотадашње прописе, а против таквог решења "нема правног лека "ни тужбе на управне судове.

Према Јеврејима примењен је нарочит режим који је имао за циљ да их потпуно истреби и доведе до физичке и економске пропасти. Одређено је обавезно пријављивање Јевреја. Они су морали носити жуте траке око руке, које су сами морали набавити и платити. Јеврејским радњама забрањен је рад и постављени су им одређени комесари. Вршена је свакодневна пљачка јеврејских предузећа и кућа. Забрањена им је посета кафанама, а на пијаци су смели изаћи тек после 9 сати пре подне, када више није било ничег да се купи. У септембру 1941. године почела је апропријација јеврејске имовине без накнаде.

Усташка власт 18. јула 1941. године доноси наредбу о забрани назива "српске православне вере". Убудуће се има употребљавати "назив грчко - источна вјера", пошто дотадашњи назив није био у складу с новим државним уређењем,

Први клеро-усташки документ донео је поглавник Анте Павелић 3. маја 1941. године, на предлог свог министра богоштовља и наставе. То је била законска одредба "о прелазу из једне вере у другу". Сви дотадашњи прописи о прелазу из једне вере у другу су

били укинати. Ова законска одредба имала је да послужи као параван иза кога се скривала масовна акција власти и цркве за превођење Срба на римокатолицизам.

Члан 1. ове законске одредбе гласи:

"До доношења закона о вјероисповедним односима укидају се сви досадашњи прописи о начину прелаза с једне вјере на другу. За ваљаност прелаза потребно је да странка која мијења вјеру поднесе пријаву управној власти прве молбе (котарској области, односно градском поглаварству) о својој одлуци и да добије потврду о тој својој пријави, те да се испуне вјерски прописи оне признате вјероисповјести на коју страну прелази".

Католичка црква је повољно прихватила ову законску одредбу и унела је у своја интерна права и на основу ње донела своја општа акта, која је упутила свим свештеницима у Хрватској.

Да не би било међусобних несугласица око прекрштавања, власти и црква су проналазили заједничка решења, али и методе за заједничка деловања. Пошто је НДХ требала бити компактна целина, сви би требали да буду најпре Хрвати, а потом католици и зато Председништво владе доноси 13. јануара 1942. године једно сарпштење по коме се грко-источњаци (Срби) који су прешли у римокатоличку вјеру – требају сматрати Хрватима, те се као такви имају уписивати у службеном поступку.

Све законске одредбе донесене у усташкој држави осим "Законске одредбе о прелазу с једне вјере на другу" представљале су копију већ раније донетих нацистичких закона у Немачкој.

Усташка расистичка теорија се разликовала од хитлеровске. Док је Хитлер тражио чистоћу "аријевске крви" и тврдио да се "германизирати" може само земља, а не и народ, за усташе је било довољно да припадник друге народности прими римокатоличку веру и декларише се за Хрвата, па да за Хрвата и буде признат.

Немачка народносна група у НДХ имала је привилегован положај. Усташка власт је донела низ законских одредби којима је загарантован привилегован положај немачке народне групе. Припадници немачке групе, према законској одредби од 30. октобра 1941. године, имају право на подручју НДХ *"извјешавати њемачку заставу, певати и свирати химне њемачког народа, те поздрављати њемачким поздравом, ... несметано се служити њемачким језиком у поседничком и јавном животу. У местима где проценат њемачког становништва износи више од 20%, може бити очувано и њемачко име места уз хрватско. Натписи се међу на оба језика"*.

Припадницима немачке народне скупине у НДХ загарантовано је право на одржавање немачке народности и несметано успостављање и одржавање народних и културних односа са немачком народном матицом. Целокупно подручје НДХ према настањености домаћих Немаца било је подељено на пет округа. Немачка народна скупина имала је своје полувојничке и војничке организације. Вођа немачке народне групе Бранимир Алтагај, добио је правни положај и овлашћења државног равнатеља и наредбодавно право у унутрашњим пословима немачке народне групе. Он је руководио њеним целокупним радом.

Сам Павелић и усташки покрет је био само оруђе немачких расиста за спровођење плана германизације у југословенским земљама.

3. ПРИСИЛНО ИСЕЉАВАЊЕ СРБА ИЗ НЕЗАВИСНЕ ДРЖАВЕ ХРВАТСКЕ

Једна од мера које су усташе примењивале против Срба у НДХ, у циљу стварања чистог животног простора, била је и принуда Срба да напуштају своја огњишта и да тиме оду са територије која је вековима била њихова.

Повод за исељавање Срба у Србију дали су Немци захтевом за депортовањем Словенаца са територија Штајерске, Горењске и Можичке долине, желећи да та подручја германизују.

Првобитан план Трећег рајха био је да се део Словенаца исели у Србију. Док су се правили планови о пресељавању Словенаца, отпочео је терор над српским становништвом у Хрватској. Под утицајем тих збивања, као и због потешкоћа које су се појавиле око пресељавања Словенаца у Србију, јавиле су се идеје да се Словенци исељавају на територију НДХ, са које би приближно исти број био исељен у Србију. Тако су се Немачки планови о германизацији делова Словеније који су ушли у састав Трећег Рајха, поклопили са усташким плановима о стварању чистог животног простора за хрватску нацију. Програм масовног исељавања Срба био је утврђен на Конференцији немачких и усташких власти у Загребу 4. јуна 1941. године. Према утврђеном споразуму, усташке власти прихватиле су да се на територији НДХ насели око 170.000 Словенаца, које су Немци депортовали из Словеније, а из НДХ да се исели приближно исти број Срба у окупирану Србију. Уговорено исељавање становништва требало је да се изврши од 7. јуна до 31. октобра 1941. године, у три етапе.

Усташке власти издале су 7. јуна 1941. године наредбу којом се позивају сви Срби који су се доселили на подручје НДХ после 1. јануара 1900. године и њихови потомци, ма ког звања били, да се у року од 10 дана пријаве властима у месту свог боравка, ради исељавања у Србију. Они који се не би одазвали упућеном позиву, сматрали су се, према тој наредби, ратним заробљеницима.

Да би се уговорени споразум могао извршити, усташке власти су основале "државно равнатељство за понову" (српска понова). На челу Равнатељства налазио се Јосип Ражановић.

Равнатељство је имало задатке: да скупља све потребне податке о особама које треба иселити и о томе да издаје посебне одлуке и да их извршава, преузимало је сву покретну и непокретну имовину исељених особа "коју предаје Заводу за колонизацију" обавља и послове око усељавања и смештаја усељеника (Словенаца). Под управом овог Равнатељства налазила се читава територија НДХ. За привремени смештај лица одређених за исељење оснивана су сабиралишта и логори. Усташке власти одређивале су ко ће бити упућен у ове логоре. Након одвођења већег броја људи у сабиралишта, они су отпремани у сабирне логоре, а одатле у Србију. Највећи сабирни логори налазили су се у Цапрегу код Сиска, у Бјеловару, Славонској Пожеги и Загребу.

Иако је исељавање српског становништва требало да буд~ организовано, оно је често добијало облик хајке и присиљавања овог становништва да бежи из земље. Хапшења и одвођења људи су вршена на основу одлуке Равнатељства за понову. У спровођењу хапшења, усташе су вршиле безбројна дивљања. Депортирци су били изложени свим свирепостима, од батинања до убијања.

У спровођењу акције исељавања, усташе пребацују велики број Срба у Србију. Исељеници су присилно пребацивани на прелазима Бадовинци, Салаш Црнобарски, Црна Бара, Равње, Засавица и Мала Митровица.

Немци су више пута протестовали против таквог понашања усташке власти, јер нису имали никакву контролу над таквим пресељавањем. Србија је била захваћена општим народним устанком, те су избеглице у таквој ситуацији могле бити нови фактор у дањем ширењу отпора немачким властима. Представник немачких окупационих снага, Кванси, једном приликом је упутио протест против усташког поступања са исељеницима који се шаљу у Србију. Он описује стање српских избеглица следећим речима:

"Овдје долазе хиљаде и десетине хиљада избјеглица које су усташе отјерале из Хрватске, изгладнјели и премлаћени. Великој већини је пригодном прелаза границе све одузето, па чак и ципеле. Усташе, као и више власти које су ово радиле, за мене су још ниже од большевика".

Крајем јула 1941. године, у преговорима између Немаца и представника НДХ, утврђено је да Земун буде једина прелазна станица за исељавање Срба. Овим се хтело онемогућити илегално пребацивање Срба у окупирану Србију. Број избеглица у Србији стално је растао. За збрињавање избеглица у Србији био је основан Комесаријат за избеглице, на челу с Томом Максимовићем.

Колико је Павелићева влада наилазила на веће противљење немачких војних власти због илегалног пребацивања исељеника у Србију, толико је, више растао број интернираних лица у Јасеновац и друге логоре.

Планирано исељавање Срба у Србију завршено је пре предвиђеног рока. Укупно су организована 32 транспорта српског становништва, у четири етапе. Према подацима Комесаријата за избеглице у Београду, крајем септембра 1941. године број избеглица из НДХ био је око 200.000. Укупан број избеглица регистрованих у Србији 1943. године прелазио је 400.000.

II - ФИЗИЧКИ ГЕНОЦИД ПРОТИВ СРБА, ЈЕВРЕЈА И ЦИГАНА

1. УСТАШКИ ЗЛОЧИН ГЕНОЦИДА НАД СРБИМА У ХРВАТскоЈ

Целокупна територија Независне државе Хрватске била је подељена на 22 велике жупе, од којих се 9 налазило на територији Хрватске. То су биле велике жупе: Било-Гора (средиште Бјеловар), Брибир-Синдрага (средиште Книн), Гора (средиште Петриња), Барања (средиште Вараждин), Цетина (средиште Омиш), Покупље (средиште Карловац), Лика-Гацка (средиште Госпић). Велике жупе биле су подељене на срезове којих је било 95.

На територији Хрватске, Славоније, Међумурја и Крка 1941.г. било је 3.456.308 становника од чега Срба 860.135 (27,78%), Хрвата 2.171.800 (63,83%). Далмација је имала исте године 838.650 становника, од чега 185.057 Срба (16,49%), а Хрвата 622.514 (74,23%).

Да би се решило питање Срба у НДХ, предвиђено је да се један део српског становништва ликвидира. Усташка држава је зато 17. маја 1941. године донела Законску одредбу о оснивању "Пријекних судова" који без судске процедуре изричу смртне казне. Нешто касније, 24. јуна 1941. године, установљен је систем "Покретних пријекних судова" који су судовали на лицу места, изричући смртне казне. На челу судског одељења Изванредног покретног пријекног суда био је Иван Вигњевић.

По унапред испланираном пројекту геноцида против Срба, најпре је требало хапсити и ликвидирати виђеније Србе и на тај начин обезглавити српски народ; затим све мушкарце Србе који могу носити пушку и постати активни борци отпора према, извођењу предвиђеног пројекта геноцида; потом старе, жене и децу, да се до краја затре траг српству.

Ради извођења пројекта геноцида на територији НДХ, постојала је усташка организација са стожерима, логорима, таборима и ројевима која ће, преко усташке полиције (УНС) и усташке војнице, проводити насиље. Прве жртве усташког терора пале су првих дана по успостављању усташке власти у Госпићу.

Госпић је био седиште велике жупе Лика-Гацка. Начелник Општине града Госпић био је Никола Рукавина. Хапшења виђенијих људи отпочела су у Госпићу 10. априла 1941. године. Ухапшено је 5 људи из Смиљана, 18 из Богданића, сви српске националности. Они су одведени у затвор у Госпић, а одатле на стратишта – јаме у Бужиму, Јадовну и Јанчу, где су погубљени.

Са хапшењем Срба из Госпића и околних места наставља се и следећих дана. Сви ухапшени су одвођени у логор Госпић, који је био створен од казнионе у Госпићу, а одатле на губилиште Јадовно. Милан Булајић наводи податак који даје Павле Бабац у

књизи "Велебитско Подгорје" да је у Госпић свакога дана стизало око 1000 ухапшеника.

Рачуна се да је у крашкој јами поред Јадовна бачено око 35.000 људи, жена и деце. Милан Баста, историчар, износи податак да је број жртава у Јадовну био између 50.000 и 60.000. Међу тим жртвама био је и митрополит добро-босански Петар Зимоњић, епископ Горње - карловачки Сава Трлајић са још 49 свештеника православне цркве.

У Јосипдолу, усташе су похапсиле 20. маја 1941. године Србе и уз зверско мучење их побили. Тачан број жртава се овде не зна.

У Плашком, усташе 21. маја 1941. године хапсе преко 700 Срба. Сви ухапшени су били одведени у Огулин где су, са Србима из других места који су ту били доведени, били побијени. Укупно 5.000 Срба изгубило је животе.

Између Плитвичких језера и Коренице, у селу Прибоју, усташе су побиле и бациле у оближњу јаму око 400 Срба.

Уследили су злочини у Личком Петровом Селу, где је побијено око 900 људи.

У Врховинама, Оточцу и Смињану поклано је 650 Срба. Многи од њих су живи спаљени у кућама.

У селима Липе, Папуче и Плоча, поклане су све затечене породице, а у Дивоселу убијено је 700 људи.

У Медаку, људи су похапшени и одведени у Вребачке и Медачке борове шуме, где је побијено и закопано у претходно ископане јаме око 100.000 људи [.57].

У Косињској општини, Перушићком котару, усташе су убијале српско становништво у селима Крш, Студенци, Млака и другим.

У личком селу Косиње, сви Срби позвани су да се окупе због прекрста. Окупљени Срби, њих 347, били су зверски побијени.

На подручју котара Слуњ и Кореница, у селу Оштарски Станови, било је убијено око 300 Срба, који су били дотерани из суседних села.

Многи католички свештеници показали су се при овим покољима као распиривачи националне и верске мржње међу Србима и Хрватима. Они су чак и учествовали у убијању. Тако је, на пример, свештеник Мате Могуш, усташки повереник за котар Удбину, пред сам покољ Срба на Удбини говорио:

"Иселит' ћемо и истријебити српски народ у Хрватској и бит' ћу сретан када будем могао дијелити српску земљу Хрватима... Народе погледај ових 16.000 усташа који имају 16.000 метака и који ће побити 16.000 Срба, последије чега ћемо дијелити Мутилачко и Крбавско поље".

У великој жупи Гора, чије је седиште било Петриња, велики жупан био је Марко Јерец. Котарски предстојник за котар Петрињу био је Петар Буњак, а његов заменик Мирко Гојсиловић. План ликвидације Срба, Јерец је добио из Министарства унутрашњих послова НДХ. Усташе су у жупи Гора почеле са интернирањем, најпре свих православних попова, а потом и становништва.

У селу Гудовац, где је живело највише Срба на подручју Бјеловарског среза, усташе су убиле 195 људи. Хапшење гудовачких Срба 28. априла 1941. године извршили су шеф усташке полиције Алојзије Чукман и котарски предстојник Јосип Верхас, а саму ликвидацију извршили су гудовачки заштитари на челу са Мартином Цикошем.

У Книну, прво хапшење и убијање Срба усташе су спровеле 3. јуна 1941. године. Книн је био седиште велике жупе Брибир-Сидрага на челу са великим жупаном Антом Николић. Книнску крајину после окупације Југославије запосела је југословенска војска. После разграничења између НДХ и Италије, које је извршено 20. маја 1941. године, Книн са околином припао је НДХ. Усташе су преузеле власт у Книну 21. маја 1941. године. Руководилац жупског редарства био је Рукавина Јоцо. Он је на подручју Велике жупе Брибир-Сидраге формирао полицијски апарат. Сва убиства Срба извршавала су се у Книну по наређењу фратра фрањевца Вјекослава Шимића из Книнског Поња. У Книнском срезу до 27. јула 1941. године убијено је око 500 до 600 Срба.

Најрадикалније и најдрастичније мере у оквиру усташког пројекта геноцида над Србима биле су предвиђене на подручју Вргин Моста, Глине, Кордуна и Баније. Већинско становништво на овом подручју било је српско.

На основу законске одредбе о административној подели НДХ од 13. јула 1941. године, котар Вргин Мост ушао је у састав велике жупе Покупље, чије је средиште било у Карловцу. На челу жупе био је Блажа Томњановић. Велика жупа Покупље обухватала је котаре: Вргин Мост, Јастребарско, Карловац, Писаровина и Војнић.

Општине среза Вргин Мост биле су: Бовић, Чемерница, Ласиње, Топуско и Вукманић. На подручју управних општина Вргин Мост живело је претежно српско становништво, које је чинило 79% од укупног броја становника ове општине. Усташки повереник у Вргин Мосту био је Јосип Пламенац, у Топуском Илија Бришко, а у Чемерници Јосип Живчић.

Задатак извршења злочина на подручју Кордуна, Баније и Вргин Моста било је поверено равнатељу за јавни ред и сигурност Еугену Диди Кватернику, а непосредна команда за извршење злочина, равнатељу за јавни ред и сигурност Загреба, Божидару Церовском.

Први масовни злочин над Србима Кордуна и Баније усташе су

извршиле у општини Вељун покољем Срба у Хрватском Благају 6. маја 1941. године.

Усташи таборник за општину Вељун био је Иван Шајфаревих.

У Вељун је стигао усташки Покретни пријеки суд. Од тада се почиње са хапшењем Срба. Чланови Покретног пријеког суда били су Јосип Рукавина (председник), Грга Ереш, Мирко Микац, Здравко Берковић, Иван Громес, Владо Сингер и Иван Белтах. Покретни пријеки суд у Хрватском Благају осудио је и одмах, 7. маја 1941. године, стрељао 440 мушкараца Срба. До 10. маја у Хрватском Благају убијено је око 570 људи, од чега 569 Срба и један Хрват. Извођењем самог злочина руководио је усташа Иван Шарић који је наређења добијао од Еугена Диде Кватерника.

Покретни пријеки суд 25. јула 1941. године стигао је у Бански Грабовац. Ту су стигли и Божидар Церовски, као изасланик усташког Министра Андрије Артуковића, те Еуген Дидо Кватерник и доктор Мирко Јерец. Од 25. До 27. јула 1941. године поубијано је 1200 Срба мушкараца, доведених из Глине, Петриње, Малог Градца, Банског Грабовца и општине Краљевчани. Најмасовнија хапшења и убијања вршена су после повлачења италијанске војске из Топуског и Вргин Моста, 28. јула 1941. године. Најмасовнија ликвидација Срба са подручја Вргин Мост и Глина усташе су извршиле 4. и 5. августа 1941. године у православној цркви у Глини. Становништво је било ухваћено на превару под тобожњим позивом на прекрст, који је издао усташки повереник за Вргин Мост Јосип Живчић 2. августа 1941. године на Светог Илију. Сви сакупљени Срби мушкарци, укупно 2.200 људи, из Вргин Моста били су пребачени у православну цркву у Глини. Једна велика група Срба од око 1280 људи у цркви је прекрштена, а онда на најзверскији начин поклана, док је друга група ухапшених Срба одведена на стратишта у Глинско Ново Село, Хаџер и Прекопу где су зверски мучени, убијани и покопавани у претходно ископане јаме.

Црква у Глини први пут је употребљена као кланица Срба 29. на 30. јул 1941. године, али није утврђен тачан број жртава.

У извршењу покоља Срба у Глини учествовало је 6 усташких сатнија под командом усташког пуковника Томислава Ролфа; 13. јуришна сатнија свеучилиштараца коју је довео Божидар Церовски; 20. усташка сатнија из Карловаца; група домобрана на челу са домобранским официром Јосипом Добрићем; усташке јединице из Сиска и дивље усташе из околних села Глине.

После масакра у Глинској цркви, усташе су наставиле са покољем српског становништва на подручју Вргин Моста и Глине. Усташе из Топуског упадају у српско село Блатуша где убијају 135 Срба мушкараца, жена и деце. До 18. септембра 1941. године број жртава из овог села достигао је 267.

У српском селу Пркосу похватано је 478 жена, деце и старца. Они су били затворени у старом крајишком магацину. Ту

су страшно злостављани да би потом били поклани.

"Чишћење" српског становништва од стране усташа изазвало је панику у народу. Доста света је побегло у шуму. Италијанска војска се згражавала над прогонима и дивљањем усташа. Италијански писац Виторио Горезијо у својој документованој расправи "рат бедника" саопштава једну напомену високог италијанског официра. Он каже:

"Ствари стигоше до те тачке да команданти наших трупа, дислоцираних у Хрватској, рапортирају хијерархијским путем да не могу више да поднесу понашање њиховог људства ако масакри не престану. А пошто не престају, они су радили по својој иницијативи, тражећи од усташа да престану, а поткрепљујући често то своје тражење са напуњеним оружјем и са прстом на обарачу".

И Немци су у више наврата протестовали против усташког понашања. Због тога, између септембра и октобра 1941. године, покољи у пределима Лике, Книна и у Босни и Херцеговини углавном су престали.

Усташе су, потом, побиле око 1.617 Срба из српских села Ласинског, Дугог Села, Трепче, Стипана, Шљивовца, Банских Моравица и Пркоса, свих села општине Ласиња, котар Писаровина.

У пролеће 1942. године, за 90 дана, у селима општине Војнић и Вргин Мост усмрћено је 3.454 Србина. Током априла 1942. године јединице усташке Утињске бригаде коју је образовао Анте Павелић, у циљу спречавања даљег ширења устанка и уништавања партизанских снага, напале су Петрову гору.

На подручју између Коране, Мрежице, Лоскуњске шуме, Бабине и Петрове горе усташе су убиле око 4.000 становника.

Масовни злочини вршени су и у осталим селима Кордуна и подручја котара Карловац, Слуњ и општине дуга Реса. Ту је убијено 4.679 становника.

Број жртава усташког терора над Србима од 1941-1945. године на подручју Кордуна износи 27.457, а на Банији број жртава се креће око 13.130.

Какве су интенције усташе добијале од поглавника Анте Павелића у поступању са српским становништвом, види се из јавно изречених Павелићевих речи које је, поводом његове смрти, цитирао италијански лист "Коријере деласера":

"Није прави усташа који не осећа и који није у стању да закоље новорођенче у мајчиној утроби".

Да су усташе поступале по речима поглавника види се и из писања швајцарског дописника из Сплита, Жака Исера, који је за време рата боравио у НДХ. Он пише:

"У селу Страдање отворили су утробу једној српкињи, носећој у четвртом месецу, извукли јој дете и зашили наместо њега жпву мачку".

Оваквих примера садистичког усташког поступања према српском живљу био је велики број.

Страдање цивилног становништва од усташког терора у Славонији, која је ушла у састав НДХ, такође су била сурова. Славонија је припадала великој жупи Барања, са средиштем у Осијеку. За четири године рата, као жртва усташког терора у Славонији, животе је изгубило око 30.000 људи, жена и деце.

Највећа страдања била су у Бучком и Каменском крају. У селу Слабоштини у Бучком крају, усташе су, на челу са Максом Лубурићем, 13. августа 1942. године стрељале 1380 људи, жена и деце.

У селу Кусоњама код Пакраца, усташе су истог дана уништиле цело село и поклале 463 становника. Овај масакр је био извршен у цркви. У селу Кукуњевцу, припадници усташког домобранског здруга Лубурићевци из Липика, ноћу између 10. и 11. октобра 1942. године побиле су 780 људи, жена и деце.

У селу Дереза, усташе су 4. августа 1942. стрељале око 400 становника. На источном делу даруварског котара најтеже су страдала села Пакрани, Марковац, Бијела, Доњи и Горњи Борци и Заила. У десетак села даруварског котара идентификовано је 1.327 жртава усташког терора.

Усташка казнена експедиција из Јасеновца је 14, 15. и 16. августа 1942. године извршила покоље славонског становништва из села Боломача, Брестовци, Буснова, Гучана Горњих и Доњих, Ресне, Слабоштине и др. Тада је побијено око 2.000 Срба.

Известан број српског становништва усташе су свакодневно одводили у логоре Јасеновац и Стару Градишку.

2. ОДНОС УСТАШКЕ ВЛАСТИ ПРЕМА СРБИМА У ХЕРЦЕГОВИНИ

Одлуком Немачке и Италије, верификованој на Бечкој конференцији 21. и 22. априла 1941. године, Босна и Херцеговина је укључена у састав нове наци-фашистичке творевине НДХ. Усташка власт није успостављена у источном делу Херцеговине све до потписивања тзв. "Римских споразума", 18. маја 1941. године између Краљевине Италије и НДХ. У накнаду за придодату обалу Јадрана - усташка власт проширена је на целу Херцеговину.

Усташки повереник за западну Херцеговину био је Павао Цанки, а за источну Херцеговину Алија Шуњак. Они су имали задатак да организују усташку власти да изврше непосредне припреме за масовне покоље херцеговачких Срба и да руководе том акцијом.

Цела херцеговачка територија налазила се у саставу две велике жупе - Хум и Дубрава. Усташе су званично 22. маја преузеле власт у Херцеговини. У пет граничних срезова велике жупе Хум: Столац, Требиње, Билећа, Љубиње и Невесиње, усташка власт трајаће само 111 дана, пошто су је угрозиле устаничке снаге.

Покољи Срба у Херцеговини почели су у Требињу. Требињски срез имао је осам општина: Брда, Ластва, Приморје, Шума, Захум, Зупце, Цивор и град Требиње. Прва убиства у Требињу извршиле су усташе из Загреба у ноћи између 31. маја и 1. јуна 1941. године, убивши девет угледнијих Срба. У селу Завала усташе су убиле 11 Срба. Велики број становника из Требињских општина био је бачен у јаме Придворичку, Ржани До, Хутово, Чаваш и Кошћелицу.

Маја 1941. године у Требиње је дошло 9 усташких агената да изврше припреме за организовање усташке власти. Међу новодошлим усташама били су Боро Ротквић, Јозо Јурковић, Јукић, Томић, Францетић, Бабић, Личанин и Младеновић. У ноћи између 23. и 24. маја 1941. године 13 Срба из затвора котарског суда у Требињу стрељано је и бачено у јаме код села Придворице.

На подручју Поповог поља усташе су 23. јуна 1941. године почеле са хапшењем Срба из Величана, Дубљана, Драчева, дријењана, Мркоњића Туња, Појица, Седлара, Грмљана и Бобана. Похапшени Срби одведени су у Ржани До, до јаме Јагодњача. Ту је убијено 274 Срба. У јами Јагодњачи усмрћен је и велики број људи које су усташе доводиле из Стоца, Чапљине, Мостара и других места. Од краја маја до 1. септембра 1941. године усташе су убиле и бациле у јаму Јагодњачу 586 Срба, а према другим подацима наводи се бројод 1.150 Срба.

У две јаме на Хутову у Градини, 22. јуна 1941. године, усташе су бациле 36 Срба. У јами Кошћелица, код Равног, усташе су 3. августа 1941. године убиле 3 Србина и бацили их у ту јаму.

У Љубинском срезу покољи Срба почели су 3. јуна 1941.

године. У селу Влаховићи било је убијено 6 Срба. Љубински срез имао је 1931. године укупно 14.980 становника. Од тога, 8.689 Срба, 4.268 Хрвата и 2.015 Муслимана. Усташки повјереник за Љубински срез био је Леон Тогонал. Виде Шутец и Леон Тогонал били су организатори покоља Срба у селима Љубинског среза Влаховића, Убоска, Поцрња, Капавица и Ранковцима. Из ових села похапшено је 170 људи. Ухапшени су везани једним конопцем по десет и више људи, један за другог. Они су одведени до јаме Гувно, поређани на ивицу јаме, а усташе су са друге стране пуцале само у прву тројицу који су се суновраћали у понор повлачећи за собом и остале. Убијено је 114 људи, а 50 их је успело тада побећи.

У јаму Лазине у Љубушком срезу усташе су бациле 30. јуна 1941. године 86 Срба. У јаму Витаљина, код села Храштани, бачено је 7 убијених Срба, а у јаму Служањ усташе су убиле и бациле 98 Мостараца.

У Билећком срезу неће доћи до великог покоља, пошто су Срби били већинско становништво у свим општинама овога среза. У том срезу највеће стратиште била је јама Голубњача на врху села Корита, где је 3. јуна 1941. године убијено и бачено 133 Србина.

Срез Столац имао је 5 општина: Столац, Аладиновци, Берковићи, Бурманци, Чапљина и Хутово. Српско становништво у свих пет Столачких општина било је у мањини. Укупан број становника столачког среза 1931. године износио је: 41.156 лица, од чега је број Срба био 10.310, што је чинило 25,05% становништва; Хрвата је било 20.207 (49,10%) а Муслимана је било 10.632 (25,83%). Масовно убијање српског живља на подручју среза Столац усташе су отпочеле почетком јуна 1941. године. Велики број убијених Срба усташе су бациле у јаме Горњу и Доњу Кукашу, Бивоље Брдо, Бодирогину јаму, јаму Гавраница, јаму Голубинку и друге. Укупан број жртава на подручју среза Столац износио је око 4.000 људи, а 4.000 је нестало.

У Мостарском срезу централне личности усташког покрета били су Иван Хачовер, усташки повереник у Мостару и Станко Шарац, усташки стожерник. Они су организовали прве покоље мостарских Срба који су почели између 31. маја и 1. јуна 1941. године. У Мостарском срезу усташе су у три таласа вршиле покоље Срба:

- први, од 25 до 28. јуна 1941. године, када је убијено 2.500 Срба;
- други, половином јула 1941. године и
- трећи, у августу 1941. године.

У Невесињском срезу покољима Срба руководио је усташки надпоручник Фрањо Судар. Невесињски срез обухватао је општине Фојница, Кифино Село, Крушевљане, Улог и Зови До. Укупан број становника Невесињског среза износио је 25.285 лица, од којих 18.018 Срба, 5.917 Муслимана и 1.348 Хрвата.

На подручју града Невесиња и неколико општина Невесињског среза, усташе су убиле и поклале 243 лица српског порекла. Рачуна се да је, укупно, на подручју Невесиња убијено од усташа 496 Срба. У селу Шеховина, недалеко од Невесиња, у јаму Липовачу бачено је 150 Срба. На вест о догађајима у Невесињу, један део становника Биограда, Раста, Шумића и Оцака напушта своје домове и склања се у оближње шуме и вртаче.

Село Доње Дрежње, 3. јуна 1941. године, дочекало је усташе са оружјем. Ово је био први оружани отпор усташама у Херцеговини, који ће се претворити у јунски устанак. Оружани отпор српског народа у горњој Херцеговини принудио је усташе да успоре започете покоље док не пристигну јаче усташко-домобранске снаге.

Други талас усташких покоља у Херцеговини почео је на дан напада Немачке на Совјетски Савез (22. јуна 1941. године).

Први на удару нашао се Гаталачки срез. Побочник за гаталачки срез био је Алија Шуљак, а повјереник за срез Гацко, Херман Тогонал Крешо. Ноћу, између 23. и 24. јуна похапшени су сви Срби мушкарци старији од 16 година у Гацку. Они су биоли смештени у затвор где су страшно мучени, а затим побијени. Лешеви су затрпавани у Гаталачку рупу која се налазила у самоме граду.

У Чапљини, главни организатори и извршиоци покоља над Србима били су Перо Јукић и Фрањо Вего. Под изговором да се спречи могућа побуна српског становништва, до 26. јуна 1941. године похапшени су сви старији мушкарци од 16 година из Чапљине. Сви похапшени су побијени у Опузену (Метковић). Том приликом убијено је око 400 Срба.

Масовна хапшења Срба у Љубушком срезу почела су 24. јуна 1941. године. Групу усташа водили су Станко Васин, Шимун Бунтић, Брко Лубурић, Дане Милош и други. У Љубушком је пре рата живело 40 српских породица, са око 200 чланова. У извештају котарске области у Љубушком од 18. јануара 1942. године се каже да: "...у Љубушком Срба нема..."

Љубушке усташе. Јуре Врдољак, Дане Милош, Станиша Васин, Звонко Родић, Фрањо Судар, Рафаел Бобан, Божо Ђурић и Хајрудин Осман, извршили су масовне покоље, не само у Љубушком, него и у Чапљини, Мостару, Билећи, Гламочу, Купресу, Ливну, Стоцу, Невесињу, Гацку...

Видовданске покоље у Херцеговини зауставио је општи устанак српског народа, који је плануо 24. јуна 1941. године у Невесињу. Усташко-домобранске снаге нису биле у стању да пламен устанка угасе. Зато су се у смиривање устанка умешале италијанске и немачке снаге, у страху да се устанак не прошири и на Босну, Лику, Банију и Кордун. Зато је почетком јула уследила концентрична офанзива усташко-домобранских и италијанских снага

правцима: Требиње - Билеће - Гацко - Столац - Берковићи - Трусуна - Невесиње - Улог - Плужине. У офанзиви је учествовало 10.000 људи.

Општина Берковић нашла се у зони борбених дејстава између устаника и усташа, па је њено становништво веома страдало. На Берковићима, усташки злочини имали су невиђену бруталност и садизам. Светозар Вукмановић – Темпо, делегат Врховног штаба, у једном писму говори о злочинима у источној Херцеговини. Он каже да су: *"... усташе на Берковићима кували децу и нагонили њихове Мајке да их једу, а после их силовали и убијали. Бити убијен метком, то је значило срећу..."*

Смиривање у Херцеговини трајало је свега двадесетак дана, да би уследи онај страшнији талас усташког покоља, познат као Илинденски покољ. Поновна хапшења Срба почела су 20. јула 1941. године. Илинденски покољ најтеже је погодио село Пребиловце, које се налазило 6 километара од Чапљине. Ово село је имало преко 1.000 становника, а од тога 994 српске националности. У Пребиловцима, 4. августа 1941. године, усташе су затекле само жене, децу и старце, док су одрасли мушкарци боравили ван својих кућа. Сво затечено становништво је побијено и бачено у Арарову јаму (Голубинку), укупно 470 жена и деце. Милан Булајић наводи податак о 690 побијених становника села Пребиловаца, док усташки и четнички извори говоре о истом броју, од око 800 жртава села Пребиловци. У уништавању житеља овог села учествовало је 3.000 усташа. После уништења села, усташе су се сручиле на Тасовчане, Клепце, Лозницу, Вишиће и друга села Чапљинског среза, у којима је било српског становништва. Све жене и деца су пуштени кући док су сви одрасли мушкарци, око 200 људи, живи бачени у јаму на Бивољом Брду.

Нов талас усташког покоља Срба погодио је и Столац и околна српска села. Столац је од 26. јула до 2. августа 1941. године био блокиран дању и ноћу да из њега није могао нико непримећен изаћи. Столачки Срби нису покушали на време да се склоне, будући да су сви били претходно насилно преркштени. Августовски покољи погодили су и друга села столачког среза: Пјешевац, Прењ, Локве, Станојевиће... Група од око 50 усташа из Стоца опколила је ноћу између 10. и 11. августа 1941. године село Чаваш и све становнике похапсила, укупно 102 лица.

На подручју Мостара, са доласком Ивана Херанчића за повереника за Мостар, почињу нова хапшења, убијања и интернирања Срба и Јевреја. Ухапшено је око 750 лица и интернирано у Госпић, а 200 је одмах убијено.

Почетком августа почела су нова хапшења и убијања Срба и на територији Коњичког среза. У Коњицу, усташе су у јаму Чамњачу бациле 1. и 2. августа 1941. године 7 Срба из села Равно и 7 из села Вуковског.

Италијанска влада предузела је низ мера ради смиривања

Херцеговине. Она је била уверена да је геноцидна политика усташке власти отерала српски народ у шуме. Одлучено је да се изврши реокупација демилитаризоване зоне, али ни то неће зауставити покоље. Четничке и партизанске снаге 8. јануара 1942. године напале су доњи Борац и заузеле Бок, Пјешћевицу, Језеро и Села. Међутим, када се невесињски четнички покрет повукао, народ је остао незаштићен. Број жртава усташког геноцида против Срба на подручју Херцеговине цени се на 12.000 људи, жена и деце.

3. УСТАШКИ ЗЛОЧИНИ У БОСНИ

Одлуком Немачке и Италије Босна је укључена у састав НДХ што је верификовано на Бечкој Конференцији одржаној 21. – 22. априла 1941. године. На територији Босне налазиле су се велике жупе: Крбава – Псат, Лашва – Глаж, Плива – Рама, Посавје, Сана – Лука, Усора – Соли, Врхбосна. Цела територија Босне и Херцеговине имала је 65 срезова и 13 градова. За повереника у Босни усташка влада именовала је доктора Божидара Брала и проф. Хакију Хаџића, а за повјереника усташке војнице, Јуру Францетића. Командант босанско – домобранског дивизијског подручја био је пуковник Петар Блашковић.

Нова хрватска држава није била хомогена. Укључивањем Босне и Херцеговине у њен састав "мањине" су биле још више повећане. Према попису становништва из 1931. године у Босни и Херцеговини верски састав био је следећи:

- Срба, православних - 1.028.000 (44%)
- Муслимана - 718.000 (33%)
- Католика - 547.000 (22%)

Обзиром на такав етнички састав Босне, само Хрвати и Муслимани заједно могли су представљати бројну већину у Босни. То је определило усташку политику према муслиманском становништву. Усташки идеолози тврдили су да су босанско-херцеговачки Муслимани, па и санџачки Муслимани, Хрвати и да је због тога НДХ и њихова национална држава. Још је Анте Старчевић тврдио:

"Мухамедовци Босне и Херцеговине, с Турском, с мухамеданском пасмином, не имају ништа. Они су хрватске пасмине, они су најстарије и најчистије племство што га Еуропа има".

Павелић је 29. априла 1941. Донео одлуку да се потпредседништво владе пренесе из Загреба у Бања Луку, која је сматрана другом престоницом НДХ. Један део Муслимана пружио је подршку усташком режиму. Још очи другог светског рата постојала је прохрватска струја Муслимана. Њеном вођству суприпадали Хакија Хаџић, Адам Бег Нешић, Алија Шуњак, Осман и Џафер Куленовић, дервиш Омеровић. Када је проглашена усташка држава, они су добили одговорне положаје, али огромна већина Муслимана, како сељака, тако и грађанског друштва, није се могла сродити са усташком државом.

Јула 1941. године усташе су почеле са оружаним походима против српског становништва у Босни. Стратешки приоритет код

извођења акције "чишћења" српског живља био је на потезу Босанска Крупа – Босански Нови – Приједор – Бихаћ – Цапраг – Војница – Глина – Костајница – Вргин Мост и гранична подручја према Србији, Црној Гори и Херцеговини. Босанска Крајина била је онај део Босне где је већинско становништво било српско, па ће зато усташки режим ту имати највеће проблеме око преузимања власти. Босанска крајина је одељена на три велике жупе: Сана и Лука, Крбава и Псат, Ливац и Запоље. Босанска крајина је применована у хрватску крајину. Усташки повјереник за босанску крајину био је доктор Виктор Гутић. Масовне ликвидације Срба у Бања Луци и околини почињу његовим доласком 15. априла 1941. године у Бања Луку. Наредбом од 19. априла Срби су изједначени са Јеврејима и стављени у грађане другог реда.

Најпре је страдало српско свештенство. Сви православни свештеници су похапшени 11. јула 1941. године на територији Босанске Крајине и спроведени у логор Цапраг, а одатле су после два месеца протерани у Србију. Масовна убиства Срба у Босанској Крајини почела су 31. јула 1941. године у Бања Луци и околини. Усташе су убиле 2.328 Срба из села Мотика, Ракулићи, Сарговац, Дебељаци, Пискавица, Ивањска, Карановац, Бочац, Рекавице, Драгачаљ, Љубачево, Бистрица, Крмине, Радосавска, Верићи, Перван, Стратинска, Обровац, Борковићи и самог града Бања Луке. У Приједору, побијено је око 700 људи, а у срезу око 4.000. Убиствима је непосредно руководио усташа Диздар.

У Санском Мосту и околини покољи српског становништва извршени су 2. августа 1941. године на светог Илију. Укупан број убијених у овом срезу износи преко 10.000 људи. Чим су илиндански покољи престали, појавили су се Гутићеви агенти са унапред написаним изјавама о преласку у католичку веру које су подносили на потпис преосталим Србима у животу. У селима Дракулић, Шарговац, Мотике заклано је и убијено преко 2.000 срба [93]. Уселу Мотике, усташе су под командом сатника Зелића и усташког капелана фратра Томислава Филиповића - Мајсторовића у основној школи у Мотикама поклали око 200 српске деце.

Покоље српског становништва у Босни вршиле су 4 колоне усташа које су у августу дошле у Бања Луку, једна под командом пуковника Сертића и Херенчића у акцији према Јајцу; друга под командом Јуце Рукавине у правцу Вакуфа, Језера и Штитова; трећа под командом усташког пуковника Селетковића у правцу Штитнице и Кључа; четврта под командом усташког пуковника Ролфа у правцу Санског Моста.

У акцијама чишћења у западној Босни око Бихаћа, Гламоча и Јајца учествује усташка "Црна легија", под командом Јуре Францетића, која је формирана од мостарске и госпићке бојне уочи италијанске реокупације Херцеговине. Усташе су на подручју Јајца побиле 1.021 лице, од којих је било 629 Срба. Јајце је било средиште велике жупе Плива – Рама, на челу са великим жупаном Хамлијом Башлагићем.

На подручју жупе Крбава – Псат, организатор покоља Срба, Цигана и Јевреја био је Љубо Кватерник, а његов помоћник био је Јаков Цал. Усташе су на подручју Бихаћа, који је био средиште велике жупе Крбава – Псат, побиле 536 лица, од којих је било 415 Срба. Масовни злочини усташа у Бихаћу почињу доласком Љубе Кватерника 15. јуна 1941. године. Два дана касније, 17. јуна 1941. године, образован је Пријеки суд при Судбеном столу у Бихаћу. Ноћу између 23. и 24. јуна 1941. године сви Срби и Јевреји, под претњом Пријеког суда, истерани су из својих кућа у Бихаћу, а затим пребачени у Кулен Вакуф. Трећег дана по доласку избеглица у овај град, којих је било око 1300, стижу херцеговачке усташе под командом усташког сатника Енвера Капетановића. Они ће извршити покољ свих доведених Срба у Кулен Вакуф.

На подручју Дервенте, која је припадала великој жупи Посавје, усташе су убиле 261 српско лице. У Босанском Броду било је 120 жртава усташког покоља.

У Босанској Крупи усташе су ликвидирале 8.948 лица од којих 7.411 Срба. У Босанској Крупи, после слома Југославије, била је немачка војска три недеље, а затим италијанска све до половине јула 1941. године, када су се повукле, а власт преузеле усташе. Од 26. јула до 4. августа 1941. године, усташе су побиле око половину свих Срба у срезу Босанске Крупе. На подручју Босанске Кладуше убијено је 7.151 Срба, а на подручју Цазине 1.596.

На подручју котара Двор На Уни, инспиратор покоља Срба био је свештеник Ђурић Антун. Свештеник Ђурић био је и усташки повереник за котар Двор На Уни. По његовом наређењу, у селу Сегестин, усташе су 29. јануара 1942. године извршиле покољ над 180 Срба из овог села.

Иза физичке ликвидације српског становништва неретко је следио духовни геноцид – присилно покатоличавање преосталог српског становништва. Поп Ђурић био је извршилац таквих насилних покатоличавања Срба. У селу Унчане у одржаном говору пред окупљеним српским становништвом је рекао:

"Видите како Срби путују у Београд по ријекама и потоцима, а тако ће бити сваком тко се осјећа Србином... и не пређе на католичку вјеру...".

Усташку власт у Сарајеву званично је успоставио Павлићев заменик Славко Кватерник. Сарајево је било средиште велике жупе Врхбосна на чијем челу је био велики жупан Дервиш Омеровић. Поджупан је био Ђуро Спужевић. Усташе у Сарајеву имале су пуну подршку највиших представника католичке цркве на подручју Босне и Херцеговине, на челу са надбискупом доктор Иваном Шарићем. Усташе из Сарајева, 25. јула 1941. године, код Алипашиног моста

живе су спалили 125 Срба. У селима на планини Озрен код Добоја, све Српско становништво било је побијено. Усташки повјереник за срез Добој, католички жупник Драгутин Камбер, наредио је масовна хапшења и ликвидације Срба у добојском срезу.

Нагли и на широкој основи спровођен терор изазвао је оружани отпор српског становништва и у Босни. То је био један од главних разлога за незадовољство немачких и италијанских окупатора. Усташке јединице често су у немачким униформама вршиле препаде на муслиманско становништво, провоцирајући инциденте између Немаца, Муслимана и четника а било је случајева да су се прерушавали у четнике и вршили покоље муслимана. С друге стране, да би компромитовали Муслимане код Срба, усташе су за време погрома Срба стављали фесове.

Мухамеданско свештенство Босне и Херцеговине у име Муслимана, на годишњој скупштина илмија (муслиманских свештеника), оградило се од Муслимана који су сарађивали са усташама у спровођењу насиња над Србима. Одвајање босанско-херцеговачких Муслимана од НДХ било је праћено покушајем добијања аутономије за Босну и Херцеговину. Пошто од усташа то није било могуће добити, они су се обраћали Немцима и побољшали однос са Италијанима.

Страдање српског становништва у западној Босни било је драстично лета 1942. године, после неуспеле операције снага Вермахта и квислинга која је изводила борбена група "Западна Босна" против партизанских снага на Козари. Операција "Западна Босна" или битка на Козари трајала је од 10. јуна до 17. јула 1942. године. Партизанске снаге нису биле уништене упркос својој бројчаној слабости. Зато је сав бес искаљен на народу поткозарја. Народ ухваћен на Козари отпремљен је у концентрационе логоре: Јасеновац, Млака, Јабланац, Церовљане, Стара Градишка итд., укупно 68.600 козарчана, од којих је било и 23.858 деце.

У току четири ратне године на подручју Босне и Херцеговине укупан број жртава износио је око 446.717 душа.

4. СТРАДАЊЕ СРБА У СРЕМУ

У времену од 11. До 13. априла 1941. године немачка војска ушла је у Срем и окупирала га. Хитлеровим смерницама о подели Југославије, Срем је укључен у састав Независне државе Хрватске. Источни део Срема требао је да остане до краја рата под немачком војном управом као интересно подручје немачког војног заповедника у Србији, због изузетно важног политичког и стратешког положаја овог подручја и чињенице да је ту живело више фолксдојчера него Хрвата.

Немци су правили планове за насељавање Немаца у свим важнијим градовима Подунавља: Нови Сад, Земун, Београд, Панчево, Северин, Галац..., који би коридором преко Барање и Прекодунавља били повезани са Немачком, представљајући сигурна упоришта за одбрану њених источних граница.

Немци ће 10. октобра 1941. године предати источни Срем НДХ, као неку врсту компензације за добар део територија са хрватским живљем, које је добила приликом поделе ове државе на интересне сфере италијанског и немачког фашизма. Срем је био у саставу велике жупе Вука, која је била највећа жупа у НДХ са 500.000 становника од којих је било 300.000 Срба. Велика жупа Вука обухватала је 10 срезова и 156 општина. Срезови су били: Сремскомитровачки, Сремскокарловачки, Винковачки, Вуковарски, Земунски, Старо-пазовски, Румски, Илочки, Иришки и Шидски. На челу велике жупе Вука био је велики жупан Јакоб Еликер, заменик великог жупана био је доктор Лука Аждајић.

Највиши орган безбедности у Срему била је жупска Редарствена служба која је усмеравала рад котарских редарствених Испостава, предстојништава, градских редарстава и редарстава у општинама. Жупска редарствена служба била је у директној вези са Главним равнатељством за јавни ред и сигурност у Загребу, на челу са Еугеном Дидом Кватерником. Шеф Жупске редарствене службе био је Јосип Рукавина, а затим доктор Вјекослав Вучић, Еуген Ђурић, Драгутин Мајдан, Марјан Никшић, Бранимир Ђаковић и Мартин Трбовчевић. Заменик шефа полиције за све време био је Отмар Шилд. Он је био и шеф политичког одељења ЖРО које је било покретач и извршилац свих већих злочина у Срему. По одобрењу команданта немачког 50. корпуса од 30. априла 1941. године, у Срему је НДХ могла да има гарнизоне у јачини од по 800 војника и то у Земуну, Сремској Митровици, Винковцима и Петроварадину.

У првим данима окупације, усташе и Немци врше претресе становништва под изговором да траже оружје. Хапшења постају стална појава. Сви похапшени Срби из Источног и Централног Срема спровођени су у сремскомитровачке затворе у "Флајшмановој кући" или у "Кустодију". Акцијом хапшења у Вуковару и Винковцима руководио је Виктор Томић. Усташко редарство у Сремској Митровици, на челу с Рудолфом Лендрецом, ислеђивало је све

деликте политичке природе. Сарадници овог редарства биле су усташе 16. усташке бојне, на челу са заповедником Антуном Иликом. Усташе под његовим заповедништвом, пролећа 1941. године у Семберији, похапсили су 300 лица, од којих је 250 стрељано после три недеље без вођења судског поступка.

Покретни преки суд оставио је прве жртве у вуковарском Дудику лета 1941. године, затим у Сремској Митровици, а врхунац ће достићи у лето 1942. године у време полицијске акције која ће обухватити цео Срем.

Масовни злочин у Срему биће почињен доласком Виктора Томића. Полицијска акција Виктора Томића у Срему почела је у првој половини августа, а завршава се средином септембра 1942. године. Пре доласка Виктора Томића као представника највише усташке власти, локалне окупаторско - усташке власти су Приступиле формирању једног посебног Полицијског тела које је било надлежно за цео Срем. То полицијско тело је била Истражна комисија, која је формирана почетком јуна 1942. године на захтев Јакоба Еликера. Задатак Истражне комисије је био да води истраге над сарадницима народноослободилачког покрета (НОП). Комисија је хапсила и Предавала Изванредном народном суду лица Осумњичена за сарадњу са НОП. За све случајеве била је предвиђена и одређена само једна врста казне и то казна смрти стрељањем.

Суђење пред Покретним преким судом вршило се у већу састављеном од једног редовног судије и још двојице судија - поротника, за које нису биле прописане квалификације. Председник Покретног преког суда, код свих суђења је био Ивица Вигњевић, котарски судија из Златара, а државни тужилац Владимир Вранковић, умировљени војни судија из Загреба. Расправљање пред судом започињало је усменом оптужбом државног тужиоца, а то је одузимало браниоцима могућност да се спреме заодбрану и да прибаве протусведоке. Расправа се ограничавала само на доказивање дела предвиђеног у оптужби, а лични моменти који су условили деловање извршиоца, сасвим су били неважни. Суд је пресуду одмах по закључењу расправе доносио и проглашавао, па тако није могло бити правног лека против пресуде, ни молба за помиловање није имала одгодне моћи, јер казна смрти је морала бити извршена чим пређу три сата од изрицања осуде.

Истражна комисија почела је са радом у Руми. У времену од 26. јула до 10. августа 1942. године, акција хапшења под руководством Антона Бауера, почела је у више градова и села Срема. Хапшења су се вршила упадом у села и одвођењем народа у Руму, где је био привремени логор код јеврејске синагоге. Тако је у Јаску 154 мушкарца и 11 девојака отерано у логор, у Стејановцима око 70 људи, у Пећинцима 62, у Добринцима 12, у Павловцима око 140 лица, у Руми 40 итд. Судница у Руми налазила се у просторијама градског поглаварства. Иако је јавност суђења била зајамчена према законској одредби према ПП суду, то се није поштовало. Прво суђење у Руми било је 3. августа 1942. године.

Осуђено је на смрт 26 људи, а од тога је један био Јевреј, а остали су били Срби.

Одмах после првог румског суђења, ПП суд је отишао у Винковце, где је 4. и 5. августа 12 лица из околине Шида и Винковаца осудио на смрт. Друго суђење у Руми одржано је 7. августа 1942. године. Пресудом је 40 лица осуђено на смрт. Осмог августа 1942. године Покретни преки суд је заседао у Старој Пазови и на смрт је осуђено 18 лица. Покретни преки суд се 10. августа нашао поново у Руми. Изведено је 22 лица из Буђановаца, Јаска, Стејановаца, ... сви су осуђени на смрт.

У лето 1942. године дошло је до хајке на Цигане у Срему. Као и Јевреји, Цигани су по фашистичкој ратној теорији оцењени као нижа раса, као етничка група која је штетна за Трећи рајх и требало их је истребити. Зато су сви Цигани одмах по окупацији стављени ван закона. Судбина им је била логор или смрт.

У лето 1942. године Срем је израстао у центар НОП у Војводини. Као резултат распламсавања народноослободилачке борбе (НОБ), уследиће казнене експедиције усташа. У почетку окупације Немци су обуздавали усташе у насртајима на сремске Србе, сматрајући да све док раде и дају део својих производа да их треба штитити. Кад су интереси Немаца, разбуктавањем НОП, били погођени, они су тражили једну замашну акцију Павелића ради успостављања реда и мира.

Павелић је прихватио захтев Немаца и настојао да ову прилику искористи да би остварио националну уравнотеженост у Срему, јер му то није успело прекрштавањем и оснивањем тзв. Хрватске православне цркве, а успостављањем "мира и реда" - терањем српског становништва у логоре, извођењем пред ПП суд та равнотежа би се могла постићи. На чело Вишег редарственог повереништва постављен је Виктор Томић, а за његовог заменика Октавијан Свјежић. Све директиве Томић је добијао од Еугена Диде Кватерника, равнатеља Равнатељства за јавни ред и сигурност. На конференцији у Вуковару, 14. августа 1942. године, Кватерник је дао директиве усташким представницима котарских области и логорницима.

После усташке конференције, ПП суд почео је са радом јер је било доста сакупљених људи за извођење пред суд. Са доласком Виктор Томића врше сехапшења по Срему, тако да је сакупљен велики број лица из села Баноштора, Батајнице, Белегиша, Бешке, Бингуле, Борова, Буковца, Врдника, Голубинаца, Дивоша, Ердевика, Земуна, Илока, Ирига, Јаска, Крушедола, Крчедина, Лаћарка, Сремске Митровице и других места. Ухапшена лица довођена су у Вуковар и смештана у импровизовани затвор у житном магацину грофа Елца. Саслушавање ухапшених вршено је у просторијама Жупског редарства, саслушавањима је руководио Виктор Томић, а били су ангажовани и иследници, који су се служили батинањем или злостављањем, а некад су то препуштали усташама.

Злостављања су била разноврсна при саслушавањима, заробљеници су тучени по целом телу, многим су шпенадле и ножеве забадали под нокте, бодени су ножевима у бутине, нарочитом справом стезане су слепоочнице...

Прво суђење у Вуковару 1942. године одржано је 14. августа, судско веће ПП суда је било непромењено после суђења у Руми и Старој Пазови. Пред суд је изведено и осуђено 13 лица са пребивалиштем у Новим Карловцима. Стрељање осуђених је вршено на месту званом "Дудик", на ледини од око 800 квадратних метара, по којој су били засађени дудови. Усташе, тзв. аскери, који су вршили стрељање, били су за то специјално обучени, а ту је била и група од 60 оружника на челу са жандармеријским капетаном Лином Скаламером и његовим помоћником Јозом Рукавином.

Друго суђење је одржано истог дана, 14. августа, пред истим судским већем ПП суда. То је тзв. "Кузминско суђење", јер су свих 7 оптужених Срба били из Кузмина.

Треће суђење је пред истим судом обављено 15. августа 1942. године, а оптужени су били из Сремске Митровице. Четврто суђење одржано је 19. августа, а пето 21. августа 1942. године. Том приликом је осуђено 21 лице из Ирига, Марадика, Крушедола, Руме, Радинаца, Карловаца, Нове Пазове, Митровице, Јаска и Лаћарка. На седмом суђењу, 24. августа 1942. године, пред суд је изведено четворо затвореника: троје из Војке и један из Голубинаца. И овде је изречена казна била - смрт стрељањем.

После петог суђења у Вуковару, 21. августа 1941. године, Виктор Томић је сасвојом злочиначком свитом, Отмаром Шилдом, 10 агената и 40 наоружаних усташа, отишао за Ириг. У которски суд у Иригу, 23. августа, стигли су доктор Иван Вигњевић са члановима Покретног преког суда. У Иригу је до 24. августа било лишено слободе преко 140 угледнијих Срба. Суђење је одржано током ноћи између 23. и 24. августа и 36 лица је осуђено на смрт.

И ако је ПП суд био страшно средство за уништење Срба у Срему, окупаторско - усташке власти су примењивале још један начин уништавања народа, а то је стрељање талаца - лица која изабери полицијски органи без икаквог суђења. То је рађено од 2. октобра 1941. године, на основу Законске одредбе о поступку код комунистичких напада, кад се Починитељ не пронађе.

Одредбу су потписали Анте Павелић, Андрија Артуковић и Мирко Пук. У случају комунистичког напада на живот и имовину, при коме погине једна или више особа, а починитељ се не пронађе у року од 10 дана, Равнатељство за јавни ред и сигурност у Загребу одређује да се по 10 особа, из реда комунистичких првака, стреља за сваког погинулог. Одређено је убијање оних који дело нису извршили и који за то нису одговорни.

Више редарствено повереништво за Велику жупу Вука је објавило пет огласа из којих је произишло да су стрељања

провођена 19. и 25. августа, те да је првог дана стрељано 100, а другог дана 140 лица, међутим стрељаних је било сигурно више. Прва група таоца која је стрељана 19. августа, била је из Сремске Митровице, а томе је претходило хапшење, које је почело у ноћи између 13. и 14. августа, када је ухапшено око 30 лица. Након два дана, 15. августа, ухапшено је још око 80 лица и они су били упућени у Вуковар. Сви ухапшени су у ноћи 19. августа 1941. године стрељани по пресуду ПП суда на Дудику. На истом месту, 24. августа 1941. године, стрељано је по наређењу Виктора Томића, група од 40 Ирижана.

У другој половини месеца августа донета је одлука да се седиште Вишег редарственог повереништва из Вуковара премести у Сремску Митровицу. Већ 26. августа Виктор Томић је лично пошао за Сремску Митровицу, заједно сасвојим агентима, шофером Иваном Трнским и дактилографкињама Бранком Кос и Златом Канух. Они су били предходница усташа које ће се кроз дан-два окупити у Сремској Митровици. За њима је остало девет великих хумки у Дудику, пуних људских телеса, а остале су и четири велике ископане гробнице које су биле предвиђене за нове злочине.

Са доласком Виктора Томића у Сремску Митровицу, почињу хапшења српскогстановништва, која су захватила велики део сремских места. Ухапшена лица упућивана су у Сремску Митровицу. Они који су стизали посредно допреманису преко Руме, Старе Пазове и Карловаца, где су постојала привремена сабиралишта. У митровачком казненом заводу накупило се више хиљада лица, а уз то су сваки дан приспевали нови хапшеници. Један део ухапшених, чији је број извесно време износио око 1.500 људи није могао да стане у просторије зграде, те су људи били и дању и ноћу под ведрим небом, у ограђеном дворишту.

Иван Вигђевић са ПП судом стигао је у Сремску Митровицу да би судио ухапшеницима, међутим суђено је само једном делу ухапшених, јер су усташе спроводиле стрељање талаца без суђења на основу Законске одредбе о стрељању талаца, која је допуштала стрељање за погинула лица, жртве комунистичких напада.

Стрељања су обично вршена ноћу, а жртве су аутобусима пребациване на гробље. Првог дана стрељања 30. августа 1942. године на гробље су стигла четири аутобуса са око 200 људи, углавном из Шида. Стрељано је по 10 лица, тако што би жртве долазиле и клекле пред раку, а онда би им усташе из непосредне близине пуцале у потињак.

Другог септембра на гробљу је стрељано 24 лица. Сутрадан, 3. септембра сеодиграло једно од највећих масовних стрељања на митровачком гробљу. Стрељање је вршено истовремено у пет рака, а на гробље је повезено 18 аутобуса у којима је било око 800 људи. Сви су те ноћи били заклани или стрељани.

Тачан број ухапшених и стрељаних лица није познат из више разлога: није свима суђено и не постоји никакав траг о њиховом боравку у затвору, евиденција т.ј. картотека ухапшених је само делимично сачувана. Ископавањана митровачком гробљу од стране анкетне комисије за Срем, утврдила су да се 2.800 лица налази у ракама на гробљу. По Рудолфу Ретву, члану Томићеве екипе на стрељање је одведено око 500 лица.

Виктор Томић је велики број заточених лица из митровачког затвора отпрамао у логор Јасеновац. Не зна се тачан број транспорта и колико је људи њима послато у логор. Виктор Томић је из Митровице 15. септембра био пребачен у Бјеловар, где је именован за вишег редарственог повереника жупе Билогора.

Много голоруког народа у Срему пало је у руке окупаторских војника и подвргнуто је репресалијама у току операције *"борбене групе Боровски"* против Фрушкогорског и Подунавског партизанског одреда, који су се нашли у Фрушкој Гори. Усташка власт и немачка команда су очекивале да ће *"велика офанзива"* задати смртоносни ударац НОП-у у Срему, али се то није догодило. Нова усташко-немачка офанзива у циљу чишћења Срема, од Вуковара и Винковаца, до Петроварадина и Земуна, почеле је 18. Децембра 1943. године када ће бити опустошена многа села и побијен велики број становника.

5. ЈАСЕНОВАЦ И СИСТЕМ КОНЦЕНТРАЦИОНИХ ЛОГОРА У НДХ

Појава концентрационих логора не спада у новију војно – политичку историју. Логори су се појавили још код Шпанаца за време њихове борбе за Кубу са домороцима, побуњеницима. Концентрационе логоре користили су и Енглези у својим колонијама, пре свега у Индији и Јужној Африци. У XX веку, концентрационе логоре на геноцидној основи формира Аустро-Угарска у Првом светском рату, а затим од 1934. године Немачки Рајх. За време другог светског рата, Хитлер и Мусолини са својим савезницима формирали су читав систем концентрационих логора у Европи: Дахау, Бухенвалд, Заксенхаузен, Грос Розен (сви у Немачкој); Матхаузен (Аустрија); Освјенћин и Треблинка (Пољска)...

Логори који су формиран на територији Југославије после окупације били су: Бањица, Сајмиште, Црвени крст – Ниш, логори у Бору и околини, логори у Подрињу, логор Бар, Мамула, Превлака, Забјела, Свицара – Панчево, Бачка Топола, Петровград (Зрењанин), Вегуње, Горичане – Медводе, Стрнишће – Кидричево, логори на средњем току Саве (Јасеновац, Стара Градишка), Јабланац, Дубичке Кречане, Даница, логор Слано и Метај на Пагу, на Молату и у Бакру, Кампор – Раб, Тење, Сисак, Ђаково, Зларин, Винковци, Лабор Град, Јадовно, Крушчица, Јастребарско, Смедеревска Паланка итд.

Концентрациони логори били су потребни наци-фашистичким државама као најбољи начин издвајања и преваспитања непогодног становништва, а затим и за масовно уништење по геноцидној основи народа који су били означени за уништење у наци-фашистичкој и клеро-фашистичкој идеологији. Означени народи су били: Јевреји, Цигани, Срби, Пољаци, Руси и сви који се нису слагали са таквом идеологијом.

Као узор за формирање свих концентрационих логора послужио је концентрациони логор Дахау. Важила је крилатица: "Ко год је отишао у било који концентрациони логор, увек се говорило отишао је у Дахау.

По узору на Дахау, формиран је у Југославији читав систем концентрационих логора: Јасеновац, Сајмиште и други, са истим циљем као и нацистички логори, да униште припаднике нижих раса. Највећи концентрациони логор у Југославији био је Јасеновац.

План за изградњу логора израдио је још у емиграцији Макс Лубурић. Логор је створен на месту предратног српског села Јасеновац. Становништво овог села било је побијено или пресењено у друге крајеве. У географском смислу, избор ширег подручја Јасеновца за логор имао је вероватно битан значај. Логор је био у близини железничке пруге, окружен водом тј. рекама Савом, Уном, Великом Стругом, усред мочварног Лоњског поља, а са друге стране Саве било је тешко приступачно и плавњено подручје

Градине. Усташе се нису задржале само на том уском подручју, већ су обухватиле целу леву страну уз Саву, од Јасеновца, преко Кошутарице, Млаке, Јабланца све до Старе Градишке, претворивши је у подручје концентрационог логора Јасеновац, са највећим стратиштем Градином. Логор је био окружен и јаким усташким упориштима. Читав комплекс логора Јасеновац обухватао је површину од 210 километара квадратних.

Концентрациони логор Јасеновац при свом формирању, састојао се из три дела: логор Јасеновачка Шума – Крапје, радни логор Бачица циглана, логор уселу Брочице на подручју општине Босанска Дубица и село доња Градина. Крапје и логор Брочице напуштени су крајем 1941. године, док је Градина 1942. године прикључена логору Јасеновац.

Први логораши саградили су логоришта која су добила службене називе:

Јасеновац бр.1 - Брочице

Јасеновац бр.2 - Крапје

Јасеновац бр.3 - Циглана

Јасеновац бр.4 - Кожара

Јасеновац бр.5 - логор Стара Градишка

Заповедник свих логора био је Макс Лубурић. Управитељ логора Јасеновац био је Динко Шакић. Надзорник логора био је Марко Павловић. Функцију управитеља логора 1944. године преузео је инжењер Пичили Хинко.

Концентрациони логор Јасеновац званично је прозван "Сабирни и радни логор Јасеновац", да би се сакрила истина од јавности шта се дешава у логору. У штампи НДХ ширена је вест да ће се заточеници овог логора користити за исушење Лоњског поља (које је због изливања оближних река Саве, Лоње и Великог Струга било често под водом).

Логор Јасеновац био је подељен на три одељења: А, Б и Ц. У одељење "А" су улазили "лакши окривљеници", стари логораши, иначе стручни радници. То је била окосница логора, која се ретко мењала. У одељење "Б" долазили су углавном новопридошли заточеници и стари логораши без звања и стручне оспособљености. Ту су били и тежи окривљеници. То одељење је сачињавало централни логор. У одељење "Ц" довођени су новопридошли заточеници који су унапред били одређени за ликвидацију у што краћем временском року. Ови заточеници се нису уводили у логорску евиденцију. Сви логори Јасеновца могли су примити највише 7.000 људи.

За све време постојања логора Јасеновац директиве за

поступак према заточеницима издавао је искључиво Вјекослав Макс Лубурић. У прво време није било ликвидација заточеника. Избијање побуне логораша у логору број 2, због слабе исхране, октобра 1941. године био је повод да Макс Лубурић позове ПП суд из Загреба, на челу са Вигњевићем, који је осудио 80 – 100 заточеника на смрт. Од тада се почиње са масовним ликвидацијама заточеника у логору, које су се обично одвијале у Градини. Ту је 1961. године пронађено 120 масовних гробница.

Средства којима су се усташе користиле при масовним ликвидацијама заточеника била су многобројна. У почетку је коришћено ватрено оружје, али то је претило да открије јавности шта се у логору дешава. Да би се масовне ликвидације прикриле, прибегло се убијању хладним оружјем. Усташе су користиле: ножеве (за клање), дрвене мотке (употребљаване за домлаћивање слабих и неусмрћених логораша), гвоздене шипке (за убијање жена и деце), железне чекиће (за набијање чавала), мотике (за убиство старца, деце и болесника)... Примењивана су и убиства ногама (гажењем жртве), убиства каишем и корбачом, убијања људи термичким средствима (спањивање живих људи), уморства глађу, бактериолошко убијање људи (вода за пиће узимана из језера Саве била је заражена тифусом, јер су у њу бацани лешеве убијених људи, као и отпад из оближње кланице)...

У логору су примењивани најразноврснији поступци мучења логораша: паљење осетљивих делова тела, вађење ноктију посебним справама, вађење очију нарочитим кукама, терање штакора у трбух, резање делова коже, а затим сољење и зашивање, гуљење коже, скалпирање, откидање делова тела

Масовне ликвидације логораша вршене су у логору "III Ц", где су били људи осуђени на смрт. Затвореници овога логора нису имали кров над главом, него су лежали на отвореној пољани, а касније су биле направљене отворене шупе за њихов боравак. Централна кухиња за њих није спремала храну, која је иначе била слаба. Ликвидације затвореника у логору "III Ц" вршене су до 18. октобра 1941. године када се, по добијеним директивама, стало са покољима. Заповедник логора Матијевић, наредио је да се преостали број људи затвори, под изговором појаве пегавца. Сто педесет људи било је осуђено на смрт од глади. Сведок, доктор Јосип Риболин, логорски лекар и као такав једини који има приступ у логор "III Ц", био је очевидац поражавајуће сцене:

"...у једном од логора спазио сам 7-8 потпуно од глади избезумљених затвореника окупљених око ватре на којој се пекло људско месо, читави удови и поједини делови тела њихових помрлих другова..."

Када је Риболин покушао да издејствује нешто хране за те

људе, Ивица Матковић је одговорио: "Нека само пеку и једу, прије ће сви поцркати и тако ми то већ предуго траје".

За уништавање људских живота у логору 111Ц били су одговорни Макс Лубурић, Ивица Матковић, Мирослав Мајсторовић Филиповић, Љубо Милош, Маринко Полић, Анто Маричић, Драгутин Пудић, Јосип Фригановић, Перо Брзица и други.

Највећа масовна ликвидација логораша наступила је по завршетку немачко-усташко-домобранске операције "чишћења" на Козари. Тада је опустошено око 140 поткозарских села и одведено у концентрационе логоре 68. 000 Козарчана, међу којима је било и 23.858 деце, од колевке до 15 година. Ликвидације допремљеног народа вршене су углавном у Градини. По неким подацима у 1942. години дневно је у логору убијано 20 – 200 људи.

Те године логор је био затворен, неприступачан за било кога осим за оне који су били у служби у њему. Заповедник логора, Вјекослав Макс Лубурић хвалио се масовним злочинима октобра 1942. године. Он каже:

"И тако смо вам ми у овој години дана овде у Јасеновцу поклали више људи него Османско Царство за цело време владавине Турака у Европи".

Највеће страстиште јасеновачког логора била је Градина. Село Доња Градина налазило се на ушћу реке Уне и низводно, на десној обали реке Саве. Почетком јануара 1942. године становништво је било под терором усташа, расељено или поубијано, а Градина је постала саставни део јасеновачког логора. Укупна површина насеља Градина износила је 942 хектара земљишта. Терен је био мочваран, делимично обрастао шумом, подесан за скривено убијање заточеника и депортованог народа, јер се налазио на супротној страни логора Јасеновац (преко реке Саве).

Људи, жене и деца уништавани су у Градини на најсвирепији начин. Од 1942. године на терену Градине копане су гробнице 30 метара дужине, 4 метра ширине и 2-3 метра дубине, где су живи људи набијани у гробнице у стојећем ставу, затим су дрвеним мањевима убијани ударцима по глави, поливани живим кречом и затрпавани. На овај начин убијано је по 1.000 људи у једној гробници. Уништавање је вршено и помоћу 12 челичних казана у којима су кувани људи; зазиђивањем живих људи у зграду без прозора и врата; затварањем у просторије од камена и затрпавањем сламом која је онда паљена; клањем жртава; вешањем на великој тополи која се налазила наобали Уне. ... У Старо-Градишком логору на најзверскији начин поступано је и са болесницима. Болница је била смештена у подруму чији под био под водом. Болесници су имали кревете, али су морали да спавају на поду у води. Сваког дана накупило би се у овој болници 40-50 људи и

жена, које су усташе ноћу извлачили и убијали.

Логор Јасеновац – Стара Градишка могао је да прими око 3.000 људи, али је систематским убијањем примао непрекидно нове. Главни стан поглавника упутио је зато наребу свим подручним установама да "логор Јасеновац може примати неограничен број заточеника". За масу људи од 3–4 хиљаде, колико је у логору стално било, нађен је посао градње насипа само крмпом и лопатом. Радило се у води до колена и паса. Изграђени насип, преко ноћи, надолге воде Саве би поткопале. Радно време у логору је трајало од раног јутра до првог мрака, када је рад прекидан ради сигурности. Ово је имало за циљ да физички исцрпи логораше и да у њима сломи вољу за отпор. Макс Лубурић с иронијом је говорио:

"Треба заштитити логор од поплаве са североисточне стране од струје. Нећемо ваљда допустити да се заточеници подаве".

За све време рата јасеновачки логор је без прекида радио. Логораша су покушали да се сами пробију из логора 22. априла 1945. године. У делу логора званом "Циглана", око 600 логораша под вођством Анте Бакотића, Чедомира Хубера, Драгутина Ширгића, Павла Кулаша и неколицине других логораша покушало је да изврши пробој из логора, а само неколико сати касније истог дана у логору "Кожара" 167 логораша покушало је такође да се пробије из логора. Сви логораша били су голоруки. Покушај пробоја завршио се неуспехом. Из логора Циглане спасло се 76 а из Кожаре 11 заточеника. Јасеновачки логор ослобођен је тек 2. маја 1945. године, када су трупе југословенске армије ушле у логор који је био празан, главне мучионице порушене, а последњи логораша ликвидирани.

Број убијених у логору Јасеновац – Стара Градишка није тачно утврђен, јер је картотека и друга документација логора уништавана у више наврата, како би се прикрили подаци. Процене о броју убијених крећу се од 480.000 до 900.000, па и преко милион људи. У највише случајева наводи се 700.000 убијених, а само на стратишту Стара Градишка сматра се да је побијено или ликвидирано 350 до 400 хиљада заточеника.

Концентрациони логори у НДХ имали су задатак "чишћења" хрватске територије и хрватске нације. Оснивање и одржавање логора било је у надлежности Усташке надзорне службе, односно њеног трећег уреда – Усташке одбране, на челу са Мијом Бабић и Вјекославом Максом Лубурићем. После укидања ове службе, контролу над логорима преузело је Равнатељство за јавни ред и сигурност, које је било посебан одељак Министарства унутрашњих послова НДХ, а који су и оснивачи концентрационих логора Госпић, Слано, Јасеновац, Лепоглава, Даница, Јастребарско, Крушчица, Керести-

нац, Сисак – Цапраг, Стара Градишка, Тење, Ђаково, Лобоград као и низа затвора типа "Црне куће" у Бања Луци, на Савској Цести у Загребу, као и у другим градовима широм НДХ. План о формирању логора усташке вође суствориле још у емиграцији.

Није било потребно да се изврши неко дело против усташког покрета па да човек буде упућен у логор. Упућивање је вршено на основу Законске одредбе Министра унутрашњих послова доктора Андрије Артуковића и поглавника Анте Павелића "о присилном одвођењу непоћудних лица у концентрационе логоре". У тој одредби се каже:

"Непоћудне особе које су погибелне за јавни ред и сигурност, или које би могле угрозити мир и спокојност хрватког народа или тековине ослободилачке борбе хрватског усташког покрета, могу се упутити на присилан боравак у сабирне и радне логоре".

Одлуку о упућивању у логоре и трајању боравка у њима доносило је усташко редарство као грана УНС. Против одлуке о упућивању на присилан боравак у сабирне радне логоре није била дозвољена противтужба нити тужба на управни суд. Трајање боравка у логорима није могло бити дуже од три године, а краће од три месеца.

Први концентрациони логор формиран је у Копривници, у кругу некадашње творнице хемијских производа "Даница", по којој је добио назив. Као датум логора оснивања узима се 29. април 1941. године, када је стигао први транспорт заточеника. У оснивању логора помогли су и Немци, којима је било потребно људство за рад у Немачкој. Први заповедник логора "Данице" био је Мартин Немац а потом Никола Херман, усташки повереник за град и котар Копривницу. Све директиве и задатке примали су од Еугена Кватерника, Мије Бабића и Мије Брзака. Кроз логор је прошло преко 5.000 људи.

Концентрациони логор Госпић у Лици је радио од јула до августа 1941. године. Логор је основао Мијо Бабић по наредби Павелића и Кватерника. У лето 1941. године Вјекослав Макс Лубурић преузео је заповједништво логора Госпић. Када су Италијани проширили своју окупациону зону до Карловаца, Лубурић је заточенике логора Госпић пребацио у логоре Јасеновац и Крапје.

Логор у Сиску организован је 1943. године од стране Равнатељства за јавни ред и сигурност. Тај логор је служио као сабиралиште за људе, већином Србе, који су упућивани на рад у Немачку.

Логор у Лобограду, код Златара, формиран је за Јеврејке 1941. године по наредби Равнатељства за јавни ред и сигурност. Логор је 1942. године био пресељен у логор Стара Градишка.

На Пагу 25. јуна 1941. године формиран је помоћни усташки логор Слано који је трајао до 19. августа исте године. Жртве овог логора су бацане у јаму код Фурнажа. Италијани су утврдили да је ту бачено 18.000 људи.

У Ђакову је формиран логор за Јеврејке са децом. Први транспорт од 1.900 јеврејских жена и деце у Ђаково био је упућен из Сарајева 3. Децембра 1941. године. Транспорти су се вршили ноћу, кретали су се споро, без давања воде и хране ухапшеним људима. Заповедник логора Ђаково био је Драгутин Мајер, а од 24. фебруара 1941. године Јозо Матијевић. Број жртава у овом логору био је 569. Логор је расформиран 5. јула 1942. године, а преживели заточеници одведени су у логор Јасеновац.

Одлуком поглавника Анте Павелића и Андрије Артуковића, министра унутрашњих послова, 12. јула 1942. године основана су три посебна логора за "одгој и преваспитање" у Горњој Рјечи код Крижевца, у Јастребарском и Сиску, као једини логори за децу у Европи. Кроз логор у Горњој Реци прошло је око 400 деце, од којих је за кратко време више од половине умрло.

Логор Јастребарско, као најорганизованији, налазио се под управом часних сестара Конгрегације Свети Винко Паулски. Кроз њега је прошло 3.236 деце од којих је умрло 449, а према записима из дневника Фрање Иловара, чувара месног гробља у Јастребарском, у логору је умрло 768 деце. У суровом поступању са децом показала се часна сестра Берта Пулхерја, управитељица логора. Она је отворено говорила:

"То су партизанска дјеца и српска дјеца и помагати их значи одгајати људе који ће касније нас клати".

Дечији логор у Сиску био је под покровитељством "женске лозе" усташког покрета и УНС. Кроз логор је прошло 6.693 детета, од којих је за четири месеца умрло 1.631 дете. Сва деца била су српска, из котара: Босанска Градишка, Босански Нови, Приједор, Босанска Дубица, Пакрац, Дарувар, Грубишко Поље...

Када се у јавности сазнало за страдања деце у логорима, Илегални комитет народног ослобођења у Загребу покренуо је преко Црвеног крижа акцију спасавања деце. Тако је у лето 1942. године дошло до отпуштања деце из логора и то углавном оне која су била у слабијем здравственом стању. Професор Камило Бреслер који је учествовао у акцији спасавања деце из логора пред окружним судом у Загребу 1951. године у свом сведочењу описује здравствено стање деце отпуштене из логора:

"Када су дјеца долазила у Загреб, видео сам да у вагонима

беспомоћно чуче, а крух који су им сестре давале дјеца више нису могла јести, јер су од глади била посве изнемогла па су тај крух држала под пазухом".

Из логора је ипак спашено од смрти 12.623 детета. Један део српске деце "под своје старање" преузела је католичка црква. Од српске деце која су била исувише мала да би знала своје порекло намера је била да се створе добри католици и Хрвати и по могућности добре усташе.

Од 27. априла 1941. године до маја 1945. године, према процени Драгоја Лукића, на територији НДХ, убијено је око 40.000 деце, највише српске националности.

III - ВЕРСКИ ГЕНОЦИД НАД СРБИМА У НЕЗАВИСНОЈ ДРЖАВИ ХРВАТСКОЈ

1. НАСИЛНО ПОКАТОЛИЧАВАЊЕ СРБА У НЕЗАВИСНОЈ ДРЖАВИ ХРВАТСКОЈ

Првих дана усташког режима показало се да ће се према правослаљу и српству у НДХ заузети необично оштар и злочиначки став. Један од основних предуслова за стварање перспективне самосталне хрватске државе, према схватању усташке идеологије био је да се путем биолошког геноцида, протеривања и покатоличавања уништи верски и национални идентитет српског народа. Уз такав програм овај сепаратистички покрет (усташки), а касније и НДХ, били су велика шанса будућности римокатоличког верског империјализма на Балкану.

Од када су се православни и католици нашли на заједничкој територији, од тада чланови папске курије и римокатолички прелати у земљи су покретали питање прекрштавања Срба. То је нарочито било изражено у доба када јесрпски народ остајао без народних и црквених поглавара. Од бискупа из 17. века до бискупа из 20. века остала је непрекинута линија римокатоличких насртаја. Римски верски милитаризам према православној цркви је јасне доктринарне основе добио још од Флорентинског сабора 1439. године. Политика римокатоличке цркве била је усредсређена на појачање верских размирица између православних и католика што је водило продубљењу њихове верске искључивости. Тако се отварао пут националној искључивости, и то је у ствари оно што је било у плану и интересу римокатоличког клера на терену.

Полазећи од својих начела "*Extra romanom ecclesiam non est salus!*" ("Изван римске цркве нема спасења") и "*Graeca fides - nulla fides!*" ("Грчка вера - није вера" у смислу да православна вера није права вера, није хришћанска вера), разрађена је читава католичка апологетика која је обухватала теоријска и практична питања из области прекрштавања.

Југословенским конкордатом (1935.) са правом мисије католичке цркве види се да је за прекрштавање обновљен стари план папске курије и све припремано још од пре рата, односно пре прокламовања НДХ. Конкордат је требао дати католичкој цркви неограничено право мисије, међутим до тога неће доћи јер влада (Стојадиновић-Корошец-Спахо) под притиском јавности није извршила ратификацију. Шеснаестог децембра 1937. године поглавар католичке цркве, Папа Пије XI је том приликом оштро реаговао говорећи:

"Да ће доћи вријеме, иако бих волио да не дође, када ће многи оплакивати, што нису широкогрудно, племенито и великодушно прихватили тако велико добро, које је Кристов намјесник нудио њиховој држави".

Не одступајући од својих мисионарских планова, католичка црква је у време другог светског рата приступила прекрштавању Срба.

У част проглашења НДХ у загребачкој катедрали је обављено благосиљање усташке власти од стране највишег представника Римокатоличке цркве У НДХ Алојзија Степинца: заменик поглавника Павелића Кватерник, клекнуо је, а надбискуп Степинац га је пред свима присутним благословио. Овај чин се може сматрати сусретом две власти које би требало да раде заједно у држави.

Тај "заједнички рад" је био усмерен на Србе и Православне, односно српски проблем је морао бити што пре решен и створен чисти хрватски народ на целој територији НДХ.

Однос усташа према Србима и православљу представљао је наставак идеологије Анте Старчевића и Еугена Кватерника – праваштва и Јосипа Франка као њеног екстрема. Корени политике према православљу налазе се у учењу Анте Старчевића о православним Хрватима. Анте Старчевић је негирао историјско постојање српскога народа. Он је тврдио да су сви Срби Хрвати, ако већ нису Власи, Мртолоси, Раци. Ово ће касније и усташе тврдити. Старчевић пише:

"... ми смо увјерени да ће они Хрвати који ради вјере мрзе славно, хрватско име, или га неће прихватити зато, што је њихова жила још увијек оне влашке сужањске крви... Такозвано српско свећенство, одступено фанатизмом од хрватства, чини се кривцем оних несрећа које задешавају грчко-источни пук. Учећ га да је Србин, оставља сад остало по страни... Ту почива сво зло, и неће бити ни њима ни нама спаса не буду ли се једном заувјек канили умишљеног српства и несретне српске пропаганде. Нека буду Хрвати".

У књижици "Серб", објављеној у Загребу 1868. године, Старчевић проглашава династију Немањића хрватском. Пишући о догађајима у 14. веку, Старчевић каже:

"На то разјаривање дома у суседству крене се краљ Босне и Костриотић са својим Хервати и Скипетари и множина Булгарах и Румунах. Године 1389. састаде се на Косову силна керстијанска војска... Милош Кобилић показа се Херватом".

Постојање православних Хрвата је измишљено да се оправдају разне конструкције које немају никакве научне потврде у историји Старчевић је у свом учењу негирао Србе, Кватерник их је

признавао и желео хрватизацију путем вере, а Франк се залагао за њихово истребљење. Њихови настављачи су били људи разних занимања и припадници различитих друштвених група, међу којима су се нарочито пред други светски рат истицали римокатолички свештеници Крунослав Драгановић и Керубин Шегвић.

Пропаганда римокатоличке штампе ширила је мит, настао у ватиканским канцеларијама да је прелазак Срба на римокатолицизам само "повратак вјери отаца". Ову тезу је доказивао Крунослав Драгановић, професор богословског факултета у Загребу у својој докторској дисертацији под насловом "Масовни прелази католика на православље на хрватском језичком подручју за време турске владавине". Ова дисертација је 1937. године добила пуно признање римских црквених кругова, постајући историјско-научна платформа прозелитистичке агресије која ће уследити. Драгановић је доказивао да су православни на хрватском говорном подручју некада били римокатолици па су за време Турака под притиском православне цркве масовно прешли у православље, те је прелазак православних Срба у римокатоличку веру само повратак "вјери отаца".

Римокатоличка црква још 1917. године створила је посебне институције: "Конгрегација за источне цркве" и "Папински институт за источне студије". Основни циљ ових институција био је чисто мисијске природе – припрема свештеника за обављање прозелитске мисије у Русији и на Балкану. После неуспелог склапања Конкордата између Свете Столице и Краљевине Југославије римска црква успоставља све тешњу сарадњу са усташким сепаратистичким покретом. Будући поглавник Анте Павелић већ 1937. године у својој књизи "Страхоте заблуда", поистоветио је циљеве усташког покрета са циљевима римокатолицизма римокатолицизма у Југославији. Идеју о страдању и угрожености хрватског народа и интереса Римокатоличке цркве од стране српско – православног хегемонизма помагала је и Коминтерна као и Италија. Комунистичка Партија Југославије закључила је заједнички споразум са усташама. Споразум је склопљен 1937.г. у Сремској Митровици у Казненом Заводу. У име К.П.Ј. споразум је потписао Моша Пијаде, а у име усташког покрета Стипе Јавор. Циљ споразума је био заједничка акција на рушењу и распарчавању Југославије. Уговор се Архиву војно-историјског института у Београду. У другом и трећем члану тог уговора се каже:

"Вођство југословенске комунистичке партије свесно своје улоге признаје да се Балканско полуострво неће тако дуго моћи комунизирати док се српству, и православној цркви, не сломи кичма".

У члану 3. се каже:

"Вођство Хрватске усташке организације обавезује се да ће помагати и учествовати у свим материјалним издацима, демонстрацијама, манифестацијама и разним штрајковним акцијама, које проводе комунистичке формације".

Стварањем усташке државе услед застрашивања и терора најгоре врсте, који је беснео од самог почетка окупације, створена је погодна атмосфера за остварење прозелитичких тежњи Римокатоличке цркве. Упоредо са католичком црквом деловаће и званични државни органи НДХ јер је прекрштавање Срба постављено као државни програм. У оквиру државног програма, прекрштавањем Срба у НДХ имао се постићи двоструки циљ:

- По шовинистичкој линији - хрваћење Срба
- По клерикалној линији - покатоличавање православаца.

У питању је био процес асимилације Срба. За који је постојао и детаљно разрађен план. Институција државног равнатељства за понову била је установа која је посебно бринула о покатоличавању Срба у НДХ. При овом Равнатељству основан је "Вјерски одсјек". Верске ствари подпадале су под ресор Министарства правосуђа и богоштовља. Начелник "Вјерског одсјека" био је свештеник Дионисије Јуричев, који у једном допису Председништву владе у Загребу говори о броју православних које треба покрстити:

"Римокатоличких жупа мораћемо основати много за скоро милион обраћенпка колико предвпђамо да ће бити, буде ли се ствар одвијала као до сада".

Институција државног равнатељства за понову водила је "црквену мисију", која се ослањала на основни државни инструмент – војску. Пре слања "мисионара" у одређено мисијско подручје цркве, усташке јединице вршиле су психичко и физичко злостављање православног српског становништва. После таквих акција усташких јединица свештеници су несметано вршили обред насилног покатоличавања престрављених маса. Фра Дионисије Јуричев на једном скупу при таквом покатоличавању је говорио:

"У овој земљи не може више нико да живи осим Хрвата, јер ово је земља Хрватска, а тко се неће покрстити, ми знадемо шта и куда

ћемо с њим. Ја сам у овим горе крајевима давао очистити од пилета до старца а ако буде потреба учинит' ћу то и овдје јер данас није грехота убити ни мало дјете у колевци које смета нашем усташком покрету. Немојте мислити што сам ја у свјећеничкој одори, али да знате да ја када је потребно узмем стројницу усвоје руке и таманим све што је против усташке власти и државе".

Први клеро-усташки документ о насилном покатоличавању православаца у НДХ, дао је поглавник Анте Павелић, на предлог свог Министра богоштовља и наставе доктора Милета Будака. То је била "Законска одреба о прелазу с једне вјере на другу" којом су укинута сви дотадашњи прописи о прелазу с једне вере на другу. А новодонешени прописи су знатно упроштени што је требало да омогући брже прелазе православних у римокатоличку веру. Католичка црква је повољно прихватила ову законску одредбу и унела је у своја интернаправна акта, и на основу ње донела своја акта која је упутила свим свештеницима у Хрватској. Ова црквена наредба објављена је у "Католичком листу" од 15. маја 1941. године и у њој између осталог пише:

"Приступ у католичку цркву може се допустити само оним особама за које постоје осведочења, да то желе учинити искрено и с увјерењем о истинитости наше свете вјере и о њеној потреби за спас душе. Вјера је унутрашња ствар слободне савјести, те стога на подручју вјерског опредељења треба да буду искључени нечасни мотиви..."

Да не би било међусобних несугласица око прекрштавања власт и црква су проналазили заједничка решења али и методе за заједничко деловање. Тако поводом доношења новог прописа "Упута пригодном прелазу с једне вере на другу" од 27. маја 1941. године "Католички лист" је објавио:

"Као црквено пасторално гласило не можемо мимоићи одредбу Министра богоштовља и наставе, којом је поједноставио прописе пригодном вјерских прелаза, тиме је као и другим мјерама омогућен да се у кратко време исправе они силни губици у бившој Југославији, када су толики њезини синови, а још више кћери, за вољу женидбе напустили дједовску вјеру. Ти се сада враћају у крило цркве. Не истичемо то ради каквих прозелитских намера већ из чистог осећања праведности. И овдје се осећа, шта значи имати властиту државу..."

Међутим, усташка власт није дозвољавала да сви становници

православне вере прелазе на католичанство:

"Интенције су хрватске владе да се у католичку цркву не примају православни попови, учитељи, затим уопће интелигенција и напoкoн богати слој трговаца, обртника и сељака ради каснијих евентуалних одредаба. Ниже и сиромашно православно пучанство допуштено је примати уз претходну поуку у католичким истинама. Уколико би горе споменути наваљивали да буду примљени, треба их у згодној форми задржавати у катекумену или их на други начин отклонити".

Тесна сарадња усташких власти и врхова католичке цркве преносила се савиших инстанци на ниже свештенство и државне службенике. Свештенство је често понето жељом за брзим прекрштавањем хушкало преко верске штампе:

"До сада смо за католичку вјеру радили молитвеником и крстом а сад је дошло врјеме да радимо пушком и револвером".

Постоји обиље доказа о томе каква су средства примењивали римокатолички свештеници при обраћању Срба на римокатолицизам. Новак Алојз, гвардијан Капуцинског манастира у Вараждину говорио је Србима у селу Моштаници:

"Српски народ је осуђен на смрт али да избјегне тој пресуди, дошао сам к вама да вас покрстим, јер само на тај начин можете бити спашени и заштићени".

Свештеник у Новој Градишки Фрањо Матица говорио је Србима:

"Бог је на небу, усташе на земљи, Јасеновац по сриједи – и сада хоћете или нећете".

Прописи које је Хрватска католичка црква унела у своје интерно право представљали су основу прозелитизма, јер није било никакве речи о слободној вољи при верским прелазима православних у римокатоличку веру. Тиме су прекршени канонски прописи римокатоличке цркве која је осуђивала прозелитизам и сматрала га грешним. У Енциклопедији католичке богословије и њених помоћних наука о томе се каже:

"Спољашње насиље, превара, укратко све што је обухваћено под

појмом **"Proselitenmacherei"** су по учењу Христову, по природи вере која је чин слободне воље и по сталној пракси и законима црквене допуштени и грешни као средство за постизање недобровољне конверзије".

До касне јесени 1941. године прелазили су православни у римокатоличку веру већином појединачно, гоњени страхом од усташког погрома, али од новембра 1941. године црква преузима акцију око превођења православних у римокатолицизам. Од 17.–20. новембра 1941. године одржана је у Загребу бискупска конференција која се специјално бавила "прелазима грчко-источњака на католичку вјеру". По донетој резолуцији она је:

"Једина овлашћена по божанском праву и по канонским одредбама издавати за те црквене пријелазе директиве и прописивати им одредбе тако да је и мимо црквеног ауторитета искључена свака акција у том погледу. Ради тога нико осим Католичке црквене хијерархије нема право постављати "мисионаре" који би проводили конверзије грчко-источњака на католичку веру. Сваки такав "мисионар" мора добити мисију и јурисдикцију за свој духовни рад од мјесног ординарија".

У тачки 6. се каже да је епископат изабрао Одбор тројице који ће "расправљати и рјешавати сва питања која долазе у обзир гледом на конверзије грчко-источњака на католичку вјеру". У Одбор су ушли надбискуп загребачки Степинац, сењски бискуп Виктор Бурић и апостолски администратор крижевачке унијатске бискупије Јанко Шимрак. Од тада почињу масовни прелазу на католицизам.

Света Столица имала је позитиван став према клероусташком спровођењу "повратка вјери отаца". Света Конгрегација за Источну цркву донела је следећу одредбу која је представљала упутство о прекрштавању:

"Света Конгрегација за Источну цркву свраћа позорност Вашој Преузвишености да римокатолички жупници у Хрватској буду потакнути од својих преузвишенпх бискупа, надпастира, да у случају пријелаза несједињених (отпадника) не спријече њихово природно враћање на источни обред кад се ради о онима који су прије били чланови католичке цркве (заједнице) источног обреда, или су под пријетњама и притиском православних (ортодоксних) одступили од католичке вјере. Ако Ваша Преузвишеност предочи ту потребу својој часној браћи бискупима у Хрватској, стећи ће поновну заслугу тим својим доприносом за развој католицизма, гдје постоје толике наде за обраћање несједињених. Користећи се овом приликом понављам осјећаје свог поштовања и биљежим се Вашој Преузвишености. Одани кардинал Еугеније Тисеран".

Света Столица путем државног секретара кардинала Мањонеа, фебруара 1942. године упућује директиву хрватским бискупима – да се "убрза тај повратак" и да се "назив православни" замени називом "отпадници" или "шизматници". Папски легат, опат Марконе, хвали римокатоличко вишесвештенство *"црквено је законодавство хрватске државе веома добро, а власти подупиру католичку цркву и поштују је с пуним разумевањем..."*

Прелаз на римокатолицизам није увек била заштита за српско становништво од убијања и сатирања. Такав пример био је масован покољ Срба у православној цркви у Глини, који су претходно били прекрштени.

У циљу политичког коришћења резултата покатоличавања, Главно тајништво председништва владе НДХ упућује допис Министарству унутрашњих послова, 13. јануара 1942. године, а преко њега у виду окружнице свим подређеним властима "да се сви грко – источњаци (Срби) који су прешли на римокатоличку веру – сматрају Хрватима, те се као такви имају уписивати у службеном поступку."

Мада о процесу прекрштавања има много докумената са разним подацима тешко је утврдити број лица која су примила католичанство у току 1941. године. Према многим истраживачима тај број је око 100.000 а то се може поткрепити изјавом надбискупа Алојзија Степинца Николи Рушиновићу, посланику НДХ у Риму, да је до 1942. године "превео тек 100.000". Број прекрштених Срба до маја 1943. године према меморандуму који је упутио Алојзије Степинац Папи Пију XII број прекрштених био је 230.000.

2. ОДНОС УСТАШКЕ ВЛАСТИ ПРЕМА СРПСКОЈ ПРАВОСЛАВНОЈ ЦРКВИ

Сви поробљивачи српског народа, прво што су чинили у својим ратним походима, рушили су и обесвећивали српске светиње и спутавали исповедања православне вере. Судбина српских православних манастира и цркава на територији НДХ, повезана је са судбиним српског народа у тој држави. Манастири су кроз векове били израз битисања српског народа на тим просторима, зато су они морали нестати.

Територијално јединство Српске православне цркве (СПЦ), поделом Југославије на 5 окупационих подручја, било је разбијено. Под бугарску окупациону власт потпале су три епархије СПЦ: Битољско – охридска, Скопска и Злетовско – струмичка. Особеност бругарских окупационих власти била је што нису вршили физичка насиља и убијања српског православног свештенства. На италијанској и италијанско – албанској окупационој зони биле су три епархије: Црногорско – приморска, Рашко – призренска и Далматинска. На мађарском окупационом подручју била је Бачка епархија. На подручју које је ушло у састав НДХ било је осам епархија СПЦ: Добробосанска, Зворничко – тузланска, Захумско – херцеговачка, Бањалучка, Горње – карловачка, Плашка, Загребачка и Сремска.

Свака окупациона зона била је непрелазна граница. Ономогућен је био сваки међусобни саобраћај централних црквених власти са оним епархијама, које су биле ван Србије као немачке окупационе зоне, као и међу епархијама које су се налазиле у разним окупационим зонама.

Први законски акт донет против СПЦ, објављен је петог маја 1941.г. непосредно пред објављивање одредбе о прелазу с једне вере на другу. Том наредбом је престала да постоји СПЦ у Хрватској. Патријаршијски порез од 10% који су плаћали православни, укинут је 25.јуна, 1941.г.; 18.јула забрањен је назив "српско – православна" вера; 20. септембра 1941.г. конфискована је сва имовина СПЦ у НДХ, која је прешла у руке државног равнатељства за понову. Доношење свих мера било је пропраћено прогонима и уморствима Срба и њиховог свештенства.

По државном слому прво су протерани свештеници из Бачке који нису били домороци, затим су Бугари протерали из Јужне Србије све свештенство које није на овој територији рођено. У Хрватској су свештеници у прво време убијани и гоњени, а касније су са малим изузетком сви позатварани и протерани у Србију. Према подацима Светог Архијерејског Синода на територији Србије и Баната налазило се 599 избеглих и протераних парохијских свештеника.

За Немце, СПЦ и њени представници, били су главни сарадници у извођењу такозваног пуча 27.марта 1941.г. па су за време читаве окупације према СПЦ и њезиним представницима тако и

поступали, по методама тоталитарног рата у коме су сви прописи о заштити неборачког становништва били потпуно игнорисани. Немци су заузели зграду Српске Патријаршије, а Српског патријарха Гаврила Дожиха ухапсили. Зграда патријаршије је претворена у коњичку касарну. Сац намештај, библиотека, новац, драгоцености потпуно су опљачкани, а делом и архиве уништене. Један од разлога овако нетолерантног става Немачких окупационих снага према СПЦ треба тражити и у везама које је СПЦ одржавала са Англиканском црквом у Немачкој преко Николаја Велимировића, тада Жичког епископа. Нацизам у Немачкој је био врло нетолерантан према црквама. хиљаде свештеника и калуђерица је похапшено и извесни црквени листови угушени и поред тога што су званичне цркве католичка и протестанска покушале да сарађују са нацистима. Када је Папа Пије XI 1937.г. у једној посланици осудио прогон цркве у Немачкој. Из кругова нациста чуле су се овакве изјаве:

"партија стоји на гледишту позитивног хришћанства, а позитивно хришћанство је национал-социјализам. Фирер је гласник новог откровења, нема помирења између национал-социјализма и хришћанства..."

рекао је Мартин Борман, један од ближих Хитлерових сарадника. Алфред Розенберг је направио и...

(овде треба докуцати 80-у страну оригинала)

У зворничко-тузланској епархији срушене су 3 цркве, а многе су оштећене и оскрнављене. Свештенство је у овој епархији преполовљено. Усташе су убиле 27 свештених лица, четници 1, Немци 2, партизани 10, у интернацији у Немачкој умрла су 2 за време рата умрло 9, осуђено на казну 2.

У добробосанској епархији у поређењу са другим епархијама Босне и Херцеговине црквени објекти су доста очувани али је народ страдао особито у источној Босни.

У циљу уништерња СПЦ у НДХ под ударом се нашла најпре виша црквена јерархија. Крајем септембра или почетком октобра 1941. у логору Јадовно после зверског мучења убијен је митрополит добробосански Петар Зимоњић. Поред митрополита добробосанског Усташе су убиле и епископа бањалучког Платона Јовановића и епископа горњекарловачког Саву Трлајића. Карло Фалкони у својој књизи "Ћутање Пија 12-тог" говори о убијању свештеника. Он каже:

"Убијених свештеника било је 300 а владика пет. Али ни ти бројеви не показују ништа од ужаса са којима су извршена ова убиства. Доситеј, православни ординариј (дијецезан) Загреба, био је стављен на такве муке да је полудео; Петар Зимоњић из Сарајева, од 80 година, беше на ногама поткован као коњ, и присиљен да јавно шета док се није онесвестио, а онда му је ишчупана брада и запаљена ватра на прсима..."

У овој епархији усташе су убили 11 свештеника, Италијани 2, партизани 7, у затвору се налазило 4, док је за време рата умрло 8 свештеника.

У Захумско-херцеговачкој епархији од 67 свештеника, само је 9 остало уживоту. Манастири су потпуно упропашћени или попаљени. У Бањалучкој епархији, захваљујући томе што је свештенство благовремено отерано у Цапраг и после пребачено у Србију, епархија је имала 5 свештеничких жртава. Потпуно је порушено 20 цркава, а делимично порушено и за службу онеспособљено 11. Обе цркве у Бања Луци су порушене. Приликом рушења православне цркве у Бања Луци, Виктор Гутић је одржао говор у коме је између осталог рекао:

"Празнујемо велики дан рушења врагомоље. Ова пркос кућа и српска врагомоља, којој овдје никад није било мјеста, која нам је годинама бола очи, ја вам гарантујем да више ни она, нити ма која њихова врагомоља у Хрватској држави неће постојати. Српски народ биће тако почишћен да му ни једно добро неће остати читаво!"

Таквим поступањем са српским манастирима и црквама верски

фанатизам се претварао у верски вандализам. Српски народ је рушењем цркви губио не само духовни живот, него и корене свог дуговековног постојања – јер у порушеним црквама су уништене и матичне књиге рођених, венчаних и умрлих.

Директор Загребачког музеја за уметност доктор Владимир Ткалчић, организовао је у лето 1941. године стручно сабирање културно историјских и уметничких старина из српских цркава на тлу НДХ претежно из фрушкогорских манастира. Он је уз сагласност администрације НДХ организовао ову акцију која је трајала свега 17 дана од 28. августа до 16. септембра 1941. године и обављена је у највећој журби због помањкања камиона. За то време преузето је из фрушкогорских манастира доста предмета уметничке вредности и то је сачувано у Загребачком музеју све до ослобођења, када је предато Музеју СПЦ у Београду. Са екипом Музеја за уметност и обрт путовао је и професор Стјепан Готвалд и колико је Ткалчићева акција била хумана и спасоносна, толико је улога Стјепана Готвилда била усташка и пљачкашка. Он је био изасланик државног равнатељства за понову, а имао је задужење административног руководиоца и био је надређен директору музеја.

СПЦ, иако окупацијом раздробљена покушавала је путем меморандума о положају српског народа и свештенства у суседним окупираним областима Југославије да обавести Европу. Меморандуми СПЦ требали су да усташке злочине предоче Европи, али се у томе Није успело. Ужасне вести су једино изазвале разлаз српских и хрватских политичара и појачале нетрпељивост у животу емиграције и исељеништва. Има схватања да су Немци били заинтересовани да се документи о усташким злочинима пласирају на западу и помогну разарању југословенске владе у избеглиштву.

Немачка тајна полиција - Гестапо, контролисала је рад Светог Архијерејског Синода. Немачка цивилна власт није дозвољавала да се извештаји Синода публикују.

Поред свих погрома, православних Срба је и даље било. Требало их је учинити безопасним, односно денационализовати их и асимилирати у Хрвате на безболнији начин. Павелић је на опште изненађење изјавио у Сабору 28. фебруара 1942. године:

"Није истина, да хрватска држава настоји да православне преведе на католичку вјеру... У православље не дира нитко, али у хрватској држави не може бити српске православне цркве... Зашто? Зато, јер су свугдје на свијету православне цркве националне цркве. Српска православна црква јест саставни дио српске државе, Србије..."

Овим је он најавио промене у верској политици и образовање такозване "Хрватске православне цркве" (ХПЦ) која ће имати да послужи хрваћењу Срба. Идеја о оснивању ХПЦ дошла је од стране

Немаца. У разговорима између Павелића и Кашеа говорило се о смиривању народа и у том контексту се појавио Кашеов предлог о стварању нове црквене организације која би допринела том смиривању. На основу инструкција немачких обавештајаца (Ханс Хелм, представник Трећег рајха у НДХ по обавештајној линији и реализатори Адалберт Кунгел и Марбот Шумахер), власт у Загребу је организовала групу од неколико поверљивих и за те сврхе припремљених Срба православне вере, прве црквене општине (будуће) ХПЦ. Чланови те групе били су: Петар Лазић, Василије Шурлан, Душан Јакић и Теодор Вукадиновић, који су саставили молбу за дозволу за оснивање нове црквене општине и право на њену активност. Молба је упућена Министарству правосуђа и богоштовља 3.априла, 1942. године.

На основу те молбе, поглавник Анте Павелић је 3.априла 1941. издао Законску одредбу о ХПЦ:

Члан 1.

На подручју НДХ оснива се Хрватска православна црква која је самосвојна (аутокефална).

Члан 2.

Устројство и дјелокруг Хрватске православне цркве уређује се Уставом, који потврђује Поглавник НДХ... [164].

На основу ове законске одредбе министар правосуђа и богоштовља Мирко Пук је дозволио стварање (прве) црквене општине ХПЦ која ће бити створена у Загребу. Председник те општине је био Петар Лазић. Истога дана Василије Шур је упутио позив свештеницима православне вере за сарадњу на стварању црквене организације. Он је служио прву црквену мису (литургију) у цркви Светог Преображења уз присуство многих војних и државних великодостојника.

Законској одредби о оснивању ХПЦ претходио је "Нацрт законске одредбе о правном положају припадника источне цркве у НДХ". Према овом Нацрту Срби се имају сматрати "привременим државним припадницима" у НДХ. Препоручивано им је исељавање у Србију под повољним условима, а онима који би примили хрватску националност признаје се правни положај у држави. За оне који се и даље осећају Србима, била би донета посебна законска одредба. Њихов положај у Нацрту је овако прецизиран:

"То би била једна од најлошијих група државних припадника са ограничењима у правима и имовини. О својим вјерским стварима овакви ће се имати сами бринути јер ће њихова вјера бити само евентуално трпљена и носит ће и одговарајући назив, док не изумре".

Следећи корак усташке власти било је проглашење Устава ХПЦ 5. јуна 1941. године. У стварању Устава је учествовао Милош Оберкнежевић, бивши службеник Епархије у Сремским Карловцима. Устав ХПЦ Милош Оберкнежевић је написао по угледу на Устав српске православне цркве од 16. новембра 1931. године. У Уставу је предвиђено да ће ХПЦ имати рангпатријаршије са средиштем у Загребу. ХПЦ требала је имати према Уставу четири епархије: Загребачка са седиштем у Загребу, Бродска са седиштем у Босанском Броду, Петровачка са седиштем у Босанском Петровцу и Сарајевска са седиштем у Сарајеву.

За првог архијереја изабран је Гермоген (Григорије Иванович Максимов) руски калуђер који је 1917. године напустио Русију, а 1922. године доспео у Краљевину СХС. Рат је дочекао у манастиру Гргетегу, а затим прешао у Хопово. Свечано устоличење првог архијереја ХПЦ било је 7. јуна 1942. године у цркви светог Преображења у Загребу. Сутрадан 8. јуна 1942. године, Гермоген је положио "Присегу" , тј. заклетву код Павелића.

Прављење списка свештеника ХПЦ могло се реализовати на основу наређења усташких и немачких власти преко Круговалне постаје Загреб. Шурланов позив је објављен као званично саопштење у свим новинама наредни дан. Прва постављења извршена су (званично) по документацији 25. јуна 1942. године, мада су неки свештеници радили и пре тога као свештеници ХПЦ.

На основу издатих решења Министарства за правосуђе и богоштовље и Загребачке митрополије са Гермогеновим потписом, ХПЦ је током 1942. године имала око 70 свештеника. Али право стање је било другачије јер је усташка власт у фази припреме нове црквене организације правила спискове могућих свештеника на територији НДХ или особа којима понешто недостаје да би то могли бити. Тако се у каснијим месецима потврдило да је било (будућих) свештеника који на основу решења нису испуњавали Канонски услов: имали су мање година или су већ били престари за црквену службу.

Стварањем нове цркве и распоређивањем свештеника, јавили су се значајни проблеми. У многим местима није било цркве, у многим су биле оштећене и нису пружале могућност за богослужење. Често су стизале молбе за оправку цркви, негде су становници сами поправљали што се могло поправити.

Отварање цркви је рађено на прост начин, слањем наредби МУП-а нижим инстанцама своје организације по држави. Отварање цркве је праћено стварањем жупа, односно парохије. Овим послом се неко време бавила Митрополија, али под назором власти. Стварање жупа ХПЦ дозвољено је после доношења Устава, почетком јула 1942. године. Захтеве за отварање цркве, односно за стварање жупа, писали су и становници појединих насеља, верујући да је то спас од покатоличења или, у очувању голог живота од усташког ножа.

Према евиденцији Митрополије, у НДХ је крајем 1942. године било укупно 42 жупе са 51 свештеником. Ове жупе нису имале званичне дозволе за постојање од надлежног Министарства и постојале су на основу решења о постављању свештеника - жупника. Митрополит Гермоген је набројао следеће жупе - парохије: Загреб, Сарајево, Земун, Хрватска Митровица, Рума, Бјељина, Тузла, Хрватски Карловци, Ириг, Врдник, Инђија, Лаћарак, Грабовци, Шимановци, Шид, Бежанија, Краљевци, Сурчин, Вогањ, Добановци, Крчедин, Угриновци, Батајница, Стара Пазова, Бешка... Број жупа - парохија није био сталан и мењао се. Током 1943. године тај број није био већи од 65, а исто може да важи и за 1944. годину. За 1945. годину тај број је био много мањи због развоја ратне ситуације.

По уставу ХПЦ, црква је била у достојанству патријаршије и на њеном челу је патријарх који је истовремено и митрополит загребачке митрополије. После именованја првих архијереја, усташка власт је поставила и неколико архијерејских намесника. Уз Гермогена су постављени: Милош Оберкнежевић за секретара, Јоца Цвијановић за референта црквених питања, а за свештеника при митрополији Алексеј Борисов.

Поставши поглавар ХПЦ, Гермоген је обављао многобројне административне и сличне послове, освећивао црквене објекте, обилазио парохије, односно жупе у областима где је била јака усташка власт. Ради личне сигурности, али и неповерења УНС-а је пратила митрополита, са њим је увек био један њен агент. Као Рус и као некадашњи архијереј руске православне цркве у емиграцији, Гермоген је покушао да помогне појединим припадницима своје бивше цркве, свештеницима и монахињама, па је тако, једном тражио од Кашеа, немачког посланика у НДХ, помоћ за монахиње у манастирима у Фрушкој гори.

Као поглавару црквене организације, Гермогену су се обраћали писмима људи из обичног народа. А да су и обични сељаци схватили праву сврху стварања ХПЦ и усташких намера, потврђује једно писмо из народа у коме су изразили уверење да им, као православним поданицима усташке државе, који су раније осуђивани као народ на смрт, може бити боље и сигурније само ако "Хрватска православна црква, није шаховска табла, а Ви преосвећени, обична фигура коју власти померају како хоће".

Због усташке пропаганде о слободама православног становништва, усташе су за време Гермогенових обилазака појединих крајева Хрватске, само за такве прилике отварали неке цркве (које су још биле читаве). Када би прошла свечаност", црква би се опет закључавала до неке друге прилике или за неке друге потребе власти.

У домену послова које је Гермоген обављао било је и издавање прогласа ради смиривања народа. Он је путем прогласа позивао православне становнике на покорност, препоручивао

"одметницима" да се врате кућама и покају пред властима како би постали лојални грађани НДХ.

Уочи сваког већег црквеног празника, али и поводом имендана Поглавника и дана стварања државе, Гермоген је народу слао посланице. У свакој литургији се морао помињати Поглавник.

Проблем Хрватске православне цркве су били - верници. Наиме, власт је постављала свештенике и одређивала им жупе. Међутим, тамо није било верника: углавном су прешли на римокатоличанство, а нешто мање грко-католичанство. О том сведочи један извештај:

"... у Вуковару, Борову Селу, Лужцу, Трпињи, Пачетину и Бршадину фактички је прешло 80% православног житељства на римокатоличку веру, а од преосталих 20%, преко половине је затражило прелаз на римокатоличанство, те су њихове молбе решене и код цивилних и код црквених власти..."

Хрватској православној цркви је дозвољено држање верске наставе у школама, али је било мало ђака. ХПЦ је издала и неколико пропагандних публикација као што је "Православни календар" за 1943. годину, на чијем издавању је радио Сава Марковић Штедимлија - према инструкцији Одјела за промицбу. ХПЦ је у априлу 1944. год. Добила своје прво званично гласило "Глас православља".

Стварањем ХПЦ и стварањем њене црквене организације, отварањем цркви исличним уступцима које је даривала највиша власт НДХ, на неки начин смањен је дотадашњи терор, али не и даље покатоличавање. Колико је то било види се из једног писма загребачког надбискупа Степинца (1943.) упућеног папи у Ватикан, где он наводи укупно око 244.000 прекрштених. Терор као средство за приморавање народа да прихвати римокатоличанство, замењен је предавањима о потребама прекрштавања и бољег духовног живота у новој цркви.

Иако су усташка штампа и остала пропагандна средства престали да објављују вести о новим прекрштавањима, прекрштавања је било и до самог краја рата, али све мање и мање. На основу неких података може се рећи да је за сво време постојања НДХ прекрштено преко 350.000 лица. Ако се уз овај податак има у виду и око 180.000 протераних православних лица у Србију и око 700.000 убијених у разним крајевима државе, долази се до броја од око 1.250.000 православних који су били на неки начин жртве само зато што су православне вере, односно српске националности.

Са даном ослобођења Загреб (8. маја 1945.) престала је са радом Хрватска православна црква. Прва организација која је честитала Гермогену била је Руска црквена општина из Сарајева, међутим изостала су признања васељенског патријарха и СПЦ из

Београда, које је било важније.

Званично реаговање Ватикана поводом оснивања ХПЦ није никада јавно објављено, али је зато посланик НДХ при Ватикану изјавио:

"Признање православне цркве... примљено је јако добро. У томе Света Столица гледа путка верској унији и нестанак шизме у Хрватској. То би за њих био "Најдрагоценији дар" који Хрватска може поклонити Светој Столици..."

Међутим, кардинал Тисеран је другачије мислио:

"Немци су признали Хрватску православну цркву, кад су заједно с нама (мисли на Ватикан) поклати све свећенике и кад је нестало 350.000 Срба", а другом приликом је изјавио да ХПЦ не значи ништа јер је постала вољом Поглавника, па његовом вољом може опет нестати".

3. ОДГОВОРНОСТ ВАТИКАНА ЗА ГЕНОЦИД НАД СРБИМА У НДХ

Клеро-ушашка пропаганда и пре стварања НДХ, а нарочито током њеногпостојања, обликовала је религиозне циљеве клеро националног милитаризма, а све у служби ширења нових јурисдикцијских простора римокатолицизма и остварења идеје независне једнонационалне државе по сваку цену.

Клерикализам се јавно озваничио у Хрватској свехрватским католичким конгресом у Загребу 1900.године. Организатор овог конгреса био је доктор Иван Шарић, тадашњи уредник сарајевског листа "Врхбосна" и надбискуп сарајевски Јосиф Штадлер. На овом конгресу усвојен је клерикални програм спасавања католичке Хабсбуршке монархије и јачања утицаја Ватикана на Балкану путем супротстављања југословенској идеји и стварања чисте католичке Хрватске државе. Посебна карактеристика овог програма је поистовећивање католицизма са Хрватском. Хрвати су стављени у улогу "бојовника духа" против српског становништва православне вероисповести.

Још од одлука Тридентског концила, српским народом се требало користити као "предзиђем Хришћанства" према мухамеданској сили, али истовремено према овом народу истурено је богоборачко копље, сматрајући га за "Шизматике" – отпаднике од вере и непријатеља које треба или гонити до истребљења или посвојити.

Папа Гргур XV је званично издао булу 22.јуна, 1622.г, којом је основана Конгрегација за пропаганду вере, којом је остварење уније постављено као примарни задатак Христове цркве из Рима.

Овде треба рећи да је велики ауторитет и систематичар црквене традиције и теологије, Тома Аквински, кодификовао једну парадоксалну чињеницу да је морално убијати грешника, чак и потребно ако су штетни и опасни по живот друштва.

Према учењу римокатоличке цркве убиство недужног човека изједначава се са чином највећег светогрђа и богохулства. Клер нема право да учествује у злочину нити у било каквој егзекуцији, док војна државна властима право да казни злочинце смрћу.

По учењу римокатоличке етике прихваћено је становиште да је на глобалном плану – рат супротан основним начелима римокатолицизма. Међутим, постоје и допуштени ратови чију је сврху прецизирао још Тома Аквински. Ти случајеви су:

- а) ако га одобри врховни заступник државне власти;
- б) да постоји праведан разлог;
- в) да постоји праведна намера;
- г) да га појачано надзире државна власт.

Поводи за рат не могу бити:

- а) разлика у вери;
- б) увећање своје државе;
- в) тежња за националном славом;
- г) умањење суседове снаге.

Принципи морално теолошких схватања римокатолицизма о рату с једне стране осуђују и екскомуницирају, а с друге стране одређују врло непрецизне ислободно формулисане моралне принципе о рату и ангажовању цркве у њему.

У ново проглашеној НДХ католичка црква је добила посебно место. У војном уништавању Југославије Ватикан је видео могућност за прекрштавање православља. Јачање моћи немачког нацизма, италијанског фашизма, усташког сепаратистичког покрета и обновом специфичног националног историзма код ових народа у виду расних и рушилачких геноцидних теорија усмерених ка освајању нових територија, утицало је на амбиције и планове римокатоличке акције, а нарочито је план усташке идеологије, уперен против православних Срба, давао позитивне перспективе овој акцији.

Анте Павелић већ 1937. године поистоветио је циљеве усташког покрета са тешким положајем римокатолицизма у Југославији. То ће НДХ учинити "земљом мисије" која ће повести рат против, не само Срба, него и омрзнутог православља. У новопроглашеној НДХ врхови хрватске католичке цркве улазе у спрег са усташким режимом. Најзначајнији поборник и носилац католичко усташке сарадње био је загребачки надбискуп, доктор Алојзије Степинац. У част проглашења НДХ у загребачкој катедрали је обављено благосињање заменика поглавника, Славка Кватерника. У окружници упућеној свештенству 27.априла, 1941, Алојзије Степинац поводом обнове НДХ, између осталог каже:

"Часна браћо! Нема никога међу вама који у ово последње време Није био свједок, најзамашнијих догађаја у животу хрватског Народа, међу којим дјелујемо као гласници Кристовог еванђеља. Догађаји су ово који су народ наш донијели у сусрет давно сањаном и жељкованом идеалу. Часови су ово у којима не говори више језик него крв својом тајанственом повезаношћу са земљом у којој смо угледали свјетло божије и с народом из којег смо истекли... Одазовите се спремно моме позиву на узвишени рад око чувања и унапређења НДХ ..."

Обавезујући карактер окружнице надбискупа Степинца јасно је видљив у последњој реченици.

Надбискуп Степинац, заједно са неколицином представника свога клера, 23. фебруара 1942. године постао је члан највишег законодавног тела усташке државе Хрватског државног сабора. Од представника римокатоличког клера, чланови великог Хрватског сабора су постали Акшамовић Анте Ђаковачки бискуп; Брале Божидар жупник; Етингер Мијо жупник из Дарувара; Ирголић Анте жупник из Фаркашића; Лончарић Анте, каноник из Сења; Павунић Стјепан, жупник из Копривнице; Полић Матија, каноник из Бакра; Северовић Томо, каноник из Крижеваца; Сипић фра Бонифације из Тучепа, др. Алојзије Степинац, хрватски митрополит и загребачки надбискуп; Шкрињар Фрањо, жупник из Ђеловца; Вучетић Стипе, жупник из Леденице.

Уласком клера у Хрватски сабор, ова државна институција постаје полигон директне теократизације државе, вршећи политички утицај на тај орган.

Приликом отварања Хрватског сабора, Степинац је изјавио да не сноси никакву одговорност за државну политику, што је представљало својеврстан прекршај, пошто одвајање сакралног од профаног живот верника није било канонски модификовано.

У Архиву Ханса Хелма, немачког полицијског аташеа у Загребу поводом такве политике Римокатоличке цркве у Хрватској, записано је:

"Кад су усташе ужасним убиствима 100.000 невиних упрљале и своју повијест и повијест читаве нације и кад је владиха политика притискивања и уништавања српског становништва усташким покољима представљала опасност за цркву да и она буде окривљена као саучесник, црква је била присиљена да се дистанцира и то дистанцирање преузео је загребачки надбискуп, иако у дипломатској, свима разумљивој форми, када је приликом отварања сабора изјавио да црква не сноси одговорност за државну политику."

Папска држава није *de jure* признала усташку државу јер је званично неутрална. Током рата одржала је постојеће дипломатске односе са распарчаном Краљевином Југославијом. У току рата у Београду задржан је апостолски нунциј Монсињор Фелићи, који је имао ранг амбасадора, а према канонима римокатоличке цркве, то је лице представљало папу као црквеног поглавара код државе и јавних власти. На Степинчево инсистирање да се НДХ призна *de facto*, папа је 3. августа, 1941. године упутио свога делегата (апостолски делегат) Рамира Марконеа, који је био задужен за рад наодносима месне цркве у НДХ и највише власти у Риму. Степинац је у свом дневнику тада записао: *"Тиме је Света Столица de facto признала НДХ"*.

Апостолски делегати, са становишта међународног права, имали су дужност да надзиру црквени живот одређеног им подручја и о томе да извештавају Свету Столицу.

Ванредне црквене прилике у НДХ условиле су да Папа, као носилац црквене јурисдикције над целом црквом, постави војног викара за хрватску војску. На ту функцију постављен је загребачки надбискуп Степинац. Он је имао функцију да у Папино име управља црквеним животом војних јединица НДХ, које су према учењу и црквеноправним нормама "део Божјег Народа" који због посебних околности још није био успостављен у бискупију.

Институцију апостолског викара створило је папство IX века ради ширења хришћанства међу Германима. Постављање викара усташке војске НДХ Папа иако није признао *de jure* нову државу, признао је њену војску. Главни пастирски задаци клера идентификовани су са политиком усташког војног режима, као што је режим највише политичке и државотворне амбиције ставио отворено у службу верско-империјалистичких циљева римокатоличке цркве на Балкану Министарство оружаних снага НДХ постављало је и распоређивало војне свештенике (душебрижнике) инструкисане пастирским препорукама војног викара Алојзија Степинца. Душебрижници су пратили усташке јединице на свим војним задацима. Најважнији задатак војних душебрижника био је вршење пастирске дужности која се састојала у моралном канонском руковођењу задацима војних јединица, као и у додатном раду на подстицању религиозне мржње према православним Србима. Резултат такве делатности завршавао се не ретким учешћем војних свештеника у зверском убијању невиног српског становништва. У злоделима су се нарочито истакли војни свештеници: Фра Мирослав Филиповић Мајсторовић, Липовац Зовко и Чулина, Брекало Звонимир, Драгутин Камбер, Мате Могуш, Божо Симлеша, Илија Томас, Фра Срећко Перић, Ђурић Антун и други.

Пре постављања на жупничке дужности у војне јединице НДХ, душебрижницису пролазили шестодневни курс "духовних вежби" које су водили загребачки језуити (исусовци). После завршеног курса језуитских "Духовних вежби" душебрижници су полагали усташку војну заклетву пред две свеће, ножем и крстом. Језуитски ред римокатоличког монаштва тако је био у служби клеро-усташке идеологије. Овај ред је имао врло важан утицај на религиозну свест и културу у Хрватској. Према улози коју су добили у служби Војног викаријата, несумњиво је да се он наставио и за време трајања НДХ. Морал и карактер језуитског антисрпства у НДХ носио је слику духа "Борбене цркве" (*Ecclesia militans*), како је римокатоличку "еклезологију" дефинисао Игњације Лојала. Та и таква црквеност нашла је најбољи израз у познатом геслу изреченом ујезуитској мисионарској етици - "циљ оправдава средство". Хрватски народ представљао се као етничка и политичка групација посебне религиозне мисије и изабраности. Усташко вођство је у постављању заједничког циља са Ватиканом (што

чвршћа граница на Дрини) нашло пред јавношћу оправдање за своје поступке према Србима.

Војни душебрижници добили су приоритет свештеничке елите, носилаца "духовне обнове" и римокатолицизма. У оквиру програма обнове Војни викаријат 1944.године издао је молитвеник намењен религиозним потребама војног лаиката. Састављач молитвеника био је Вилијам Цецеља, један од заменика војног викара. Колективне верске дужности и црквене обавезе војника стављене су директно у службу клероусташке идеологије. На страни 264. тог усташког молитвеника налази се текст који говори у прилог да су верске дужности стављене у службу ове идеологије. Он гласи:

"Свако људско друштво има своје законе и правила која су њихови чланови дужни издржавати. Војска, којој је главна задаћа да брани Народ, има такођер своје посебне законе, које су војници дужни обдржавати... Здрав разум нам вели да у свакој заједници мора нетко заповједати, а нетко слушати, па тако и у војсци. Што се тиче заповједања, то је ствар Поглавника и његових помоћника... Сваки закон и заповјед старешина мора за тебе бити светиња коју мораш најсавесније извршити..."

Из односа војног викаријата, то јест цркве која је издала молитвеник према Поглавнику, види се дубока вера у његово истинско служење највишим идеалима римокатолицизма. Језуитској етици било је нормално, ако је то у служби милитантног крсташког рата који обезбеђује чвршће позицијеримокатолицизма у свету, да ратног монструма Павелића благослови као личност која себе уграђује у темеље истинског напретка апостолске мисије.

Политичка улога римокатоличке цркве као једног од инспиратора и учесника у верском и биолошком геноциду над православним српским становништвом у НДХ већ скоро пола века представља важно питање историографије, пошто су архиви појединих бискупија или виших хијерархијских инстанци, према канонским прописима римокатоличке цркве, строго тајне природе. Сваке године спаљују се казнене парнице које су старије од 10 година, а о њима се прави само кратки запис. Када би се сазнало да је против свештенства, које је узело учешће у злочинима, покретан кривични канонски поступак, имали би само изворе другог реда, а такви другоразредни извори, који представљају интерпретацију основног извора, никада не би могли бити најрелевантнији, а и они се строго чувају.

ЗАКЉУЧАК

Усташка НДХ трајала је од 10. априла 1941. До 6. маја 1945. године. Као што је настала вољом сила које су сломили Краљевину Југославију, тако је и нестала са њиховом пропашћу.

Режим који је ратовао против 1/3 својих поданика, које је осудио на нестанак, није могао себи привући шире народне масе, чак ни оне које су биле хрватске.

Устанак се све више ширио и јачао. У јесен 1942. године устаници су створили велику слободну територију која је имала површину од око 50.000 квадратних километара. То је било скоро половина усташке државе. У таквој ситуацији НДХ се није могла одржати без све већег војног ангажовања немачке италијанске војске. Зато ће се Немци и Италијани све више ангажовати упреузимању власти у своје руке.

После капитулације Италије (8. септембра 1943.) вођство НДХ покушава да промени курс своје политике. Зато је почетком септембра 1943. године била образована влада доктора Николе Мандића, која је покушала да привуче неусташке елементе на сарадњу у влади. ХСС није имала јединствен став према усташама. У преговорима представника усташа М. Лорковића и Н. Мандића са представницима ХСС – Кошутићем и Торбарем, усташе су предлагале образовање једне коалиционе владе од усташа и представника ХСС. Представници ХСС желели су да се створи тзв. надстраначка влада што усташе нису могле прихватити, видећи у таквој влади своје уклањање из власти.

Треба рећи да је Мачеков лични став био јасан: он није желео никакву сарадњу са усташким режимом. Покушај групе Младена Лорковића и Анте Вокића, тадашњег министра оружаних снага у влади НДХ, да створи повољнију ситуацију и да придобије за сарадњу изванредан број водећих лица и тиме припреми терен за контакте са западним силама, пропао је. Постојао је и конкретан план акције ове групе око Лорковића и Вокића, по ком је требало разоружати немачку војску у НДХ, Павелића сменити, а успоставити владу од припадника ХСС-а и позвати савезнике да се искрцају на Јадранску обалу.

Овај план није прихватио Павелић, а Лорковић и Вокић су били разрешени функција, а потом ликвидирани.

У то време други светски рат улази у завршну фазу. Офанзива Црвене армије крајем лета довела је до слома Румуније и Бугарске. У току септембра и октобра, јединице НОВЈ воде одлучујуће борбе за ослабавање Србије. Створен је чврст фронт према немачким снагама, који је средином децембра био померен до Винковаца и Вуковара. Сва територија НДХ била је испресецана већим или мањим слободним територијама. У таквој ситуацији, сва власт у НДХ стављена је на располагање немачким заповедницима. Преузета је реорганизација војних снага НДХ. Уједињавањем

оружаних јединица усташког покрета и домобранства, формирано је 17 дивизија у циљу да се повећа њихова борбена способност.

Поред ХСС, усташки режим је ангажовао римокатоличку цркву, да се заложи за спасавање државе. Томе је имала да послужи бискупска конференција, која је одржана у Загребу, марта 1945. године. Акцију је требало да помогне исламска заједница, евангелистичка црква, као и хрватска православна црква, која је била без стварног значаја. У својој беседи коју је одржао приликом ходочашћа у Марију Бистрицу 22.јуна 1944. године, надбискуп је рекао:

"Сматрали су, можда ратујућа странка, док оваквим страхотама погађа нашу земљу, да је злочин што хрватски народ свом снагом својега бића стољећима тежи за слободом и данас брани своју државну самосталност, уз нечувене жртве..."

Пре него што је НДХ престала коначно да постоји, Павелић је 3. маја 1945.године издао "Законску одредбу" о изједначењу припадника НДХ с обзиром на расну припадност. Према овој одредби, све законске одредбе према којима се припадници НДХ разликују с обзиром на расну припадност, као и сви прописи издани на темељу тих законских одредби, губе правну моћ. Овим је Павелић демантовао самог себе.

Немачка војна сила је капитулирала 9. маја, док су немачке јединице, заједно са усташама, положиле оружје тек 15. маја 1945. на територији Југославије.

Усташко вођство, на челу са Антом Павелићем, напустило је Загреб 6. маја 1945. године, а два дана касније у Загреб су ушле трупе НОВЈ. Са Павелићем се повукла и главнина усташко-домобранских група и много цивилног становништва, тачан број се не зна, али се узима да их је било око 130.000.

Вековима су стране силе покушавале да униште или да асимилирају Србе на стратешки изузетно значајном подручју на коме живе. То су показале борбе Османске империје, пенетрације Аустро-Угарске преко Босне и Херцеговине, стратегија Немачке, борба Ватикана за верску доминацију. Заједничка политика свих била је спречавање уједињења јужнословенских народа и сукобљавање два највећа народа Срба и Хрвата поистовећивањем вере и нације.

У суштину усташких злочина геноцида може се пронићи кроз стратегију сукоба интересних сфера на Балкану чијем је остварењу на путу стајала Југословенска држава. При том се треба узети у обзир и Ватиканска политика ширења утицаја католичке цркве на овим просторима у борби против "шизматика" по сваку цену.

Усташки пројекат геноцида против Срба на подручју Хрватске, Босне, Херцеговине и Срема изграђен је пре рата на Липарима у Италији, под покровитељством Мусолонијевог фашистичког режима. Усташки покрет од самог дана свог оснивања, сходно непрестаном повећавању степена зависности од сила Осовине, то јест својој сателитској природи, прихватио је идеологију фашизма.

По узору на фашистичку идеологију и усташки покрет је за свој циљ прогласио стварање етнички чистог хрватског простора што би била залога очувања хрватске самосталности кад се успостави. Стварање "чисто хрватског простора" претпостављало је, с обзиром на етнички састав територија које су требале ући у састав НДХ, широк пројекат геноцида над Србима. Усташки идеолози су по узору на савезничке заштитнике и господаре из Мусолинијеве Италије и Хитлеровог Трећег рајха, пишући историју свог покрета и образлажући темеље и начела свог покрета, позивали на име и политичку филозофију Анте Старчевића – иако је усташтво било у супротности са његовим учењем.

Усташка пропаганда, дефинишући циљеве покрета до успостављања НДХ, а нарочито после њене успоставе, свим средствима је покушала да идентификује себе са хрватством. Значајан део Хрвата је прихватио усташку идеологију, видећи у њој остварење вековног сна свих Хрвата, а то је НДХ. Ипак један део народа се оградио од ове идеологије, у суштини погубне и за сам хрватски народ.

Усташе су људску и оружану подршку добиле од стране организованих Мачекових заштитара. Одлучујућу моралну подршку, усташе су добиле, од великог дела хрватског католичког клера, уз благослов папе Пија XII и његовог легата у Загребу, опата Рамира Марконеа, од усташа свећеника и од викара усташке војске, Загребачког надбискупа доктора Алојзија Степинца.

У извршењу пројекта геноцида над Србима, посебно Јеврејима, усташе нису биле самосталне, али су дошли иза окупационих снага са својим пројектом геноцида. Разлика је у томе што немачки и италијански окупатори нису планирали тако нагли, тотални, на широкој основи спровођен терор смрти који је изазвао оружани покрет отпора угроженог српског живља, не само у границама НДХ него у целој Југославији.

У циљу коначног решења "српског питања" према усташком пројекту геноцида, трећину Срба требало је побити, трећину покрстити, а трећину иселити. Да би се дала правна основа злочинима који су требали уследити, усташка власт донела је мноштво законских одредби и наредби чиме је извршена легализација усташког терора. Доношење свих законских одредби од стране усташке власти била је само верна копија већ донетих националних закона у Немачкој и фашистичких у Италији. НДХ се одржавала захваљујући концентрацији бруталне власти моћи

добијене пре свега, од Немачке и Италије. НДХ је престала да постоји са пропашћу својих заштитника и господара.

После завршетка рата, уместо да се спроведе правда, да се индивидуална кривица прецизира и кривично санкционише, дошло је до прикривања усташких злочина у Југославији. Јасеновачка мучилишта била су разрушена, гробнице неадекватно обележене. За разлику од ситуације у Југославији која је била немачки политичари су признали да Немачка сноси одговорност за све што се десило у концентрационим логорима: Берглен-Белзен, Дахау, Аушвиц, Матхаузен итд.

Најодговорнији људи послератне Немачке признали су кривицу и одговорност за оно што нису учинили они већ људи и државна власт хитлеровске Немачке. Немачка после рата, иако није могла да одбаци нацистичке злочине у својој прошлости, она их се стидела и зарекла да јој се тако нешто никад неће десити. Одузети народу право на стид пред оним што су чинили или чине припадници тог народа значи одузети му могућност суочавања са самим собом.

Треба имати на уму да се институције власти и политике не могу поистовећивати са народом.

Хрватски народ и хрватски усташки покрет нису синоними. Исто тако не треба једначити одговорност Папе Пија XII и кардинала који су подржавали усташке злочинце, односно, одговорност врхова хрватске цркве – надбискупа доктора Алојзија Степинца, надбискупа врхбосанског доктора Ивана Шарића и других са католичком црквом, нити са бројним католицима и римокатоличким свештенством.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

1. **Анте Старчевић**, Изабрани списи, Загреб 1973.
2. **Антун Милетић**, Концентрациони логор Јасеновац, Београд 1986.
3. **Бранко Петрановић/Момчило Зечевић**, Тематска збирка докумената, Југославија 1918 – 1948., Београд 1988.
4. **Богдан Кризман**, Анте Павелић и усташе, Загреб 1978.
5. **Богдан Кризман**, НДХ између Павелића и Мусолинија, Загреб 1978.
6. **Вељко Ђурић**, Усташе и православља, Београд 1989.
7. **Виктор Новак**, Магнум Кримен, Београд 1986.
8. **Владимир Дедијер**, Ватикан и Јасеновац, Београд 1989.
9. **Владимир Дедијер/Антун Милетић**, Против заборава и табуа, Сарајево 1991.
10. **Велибор В. Чомић**, Страдања српске цркве од комуниста, Цетиње 1997.
11. Велика Србија, број 745, Београд, мај 2000.
12. **Душан Лазић – Гојко/Брана Мајски**, Дудик, Вуковар 1978.
13. **Душан Лазић – Гојко**, Сремско крваво лето, Сремска Митровица 1982.
14. **Ђоко Слијепчевић**, Југославија уочи и за време другог светског рата, Минхен 1978.
15. **Лазо М. Костић**, Хрватска зверства у другом светском рату, према
16. **Милорад Лазић**, Крсташки рат Независне државе Хрватске, Београд 1991.
17. **Милан Булајић**, Усташки злочини геноцида, Београд, 1988.
18. **Милутин Пропадовић**, Д.В.Љотић, Збор и Комунистичка партија Југославије 1935-1945. година, Београд 1990.
19. **Мирјана Грос**, Повјест правашке идеологије, Загреб 1973.
20. **Никола Поповић**, Идеологија фашизма у језику усташке пропаганде, Београд 1989.

21. **Саво Скоко**, Покољи херцеговачких Срба 1941, Београд 1991.
22. **Предраг Илић**, Ватикан и слом Југославије у другом светском рату, Нови Београд 1995.
23. **Сима Симић**, Прекрштавање Срба за време другог светског рата, Београд 1990.
24. Српска црква, У другом светском рату, приредио епископ Бањалучки Атанасије, Београд 1992.
25. Саопштења о злочинима окупатора и њихових помагача у Војводини 1941–1944., Књига 2, Срем, свеска I, Нови Сад 1946.
26. **Фикрета Јелић Бутић**, Усташе и Независна Држава Хрватска 1941– 1945., Загреб 1978.
27. **Фердо Чулиновић**, Окупаторска подјела Југославије, Београд 1990.
28. **Владимир Дедијер/Антун Милетић**, Против заборавља и табуа, Сарајево 1991.
29. **Ђоко Слијепчевић**, Историја Српске Православне цркве III, Београд 1991, стр.87